

Biz Buradayız!

**Türkiye'de Romanlar,
Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**

**Edirne Roman Derneği
European Roma Rights Centre
Helsinki Yurttaşlar Derneği**

Biz Buradayız!

Türkiye'de Romanlar,
Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi

Yayına Hazırlayanlar

Ebru Uzpeder
Savelina Danova/Roussinova
Sevgi Özçelik
Sinan Gökçen

Kapak resmi: Ressam Su Yücel'in Sulukuleli Roman kadınlarla Haziran 2006'da gerçekleştirdiği resim atölyesindeki çalışmalarından biri olan bu resim, Haziran 2007'de Sulukule'de sergilendi.

Fotoğraflar: Adrian Marsh, Anita Danka, Dzavit Berisha, Hasan Can Sezer, Oliver Pahnecke, Sevgi Özçelik

Birinci baskı: Nisan 2008, İstanbul

Yayına hazırlayanlar: Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen

Kapak ve grafik tasarım: Yaşar Kanbur

Çeviri: Ezgi Taboğlu, Sezin Öney

Düzeltili: Sezin Öney

Baskı ve Cilt: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti.
Telefon: 0212 321 23 00

ISBN: 978-9944-5783-1-8

Bu kitabı aşağıdaki adreslerden edinebilirsiniz:

Edirne Roman Derneği (EDROM)

Mithat Paşa Mah. Alipaşa Ortakapı Cad. No: 18 Edirne
Tel – faks: 0284 213 98 63
www.edrom.org.tr
edrom70@mynet.com

European Roma Rights Centre (ERRC)

H-1016 Budapest Naphegy tér 8. Macaristan
Tel: +36 1 4132200
Faks: +36 1 4132201
www.errc.org
office@errc.org

Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd)

Tomtom Mah. Kumbaracı Yokuşu No: 50/2 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 0212 292 68 42-43
Faks: 0212 292 68 44
www.hyd.org.tr
info@hyd.org.tr

“Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi” başlıklı proje, Avrupa Komisyonu, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı tarafından desteklenmiştir. Bu kitabın ve proje kapsamında hazırlanan diğer ürünlerin içerdiği görüşler, destekleyici kurumların düşüncelerini yansıtmamaktadır.

Katkı ve teşekkürler

“Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi” başlıklı projeyi yürüten ekip

ERRC

Anita Danka, Csilla Kacso, Csilla M. Farkas, Dzavit Berisha, Hajnalka Nemeth,
Larry Olomoofe, Savelina Danova, Sinan Gökçen, Tara Bedard.

EDROM

Erdem Güyümgüler, Erdinç Çekiç, Ramazan Özgostak, Remziye Umunç.

hYd

Alp Biricik, Ayçin Şan, Aylın Ayar, Buket Ünal, Didem Ermiş, Ebru Uzpeder, Emel Kurma,
Esra Güçlüer, Hilal Küey, Sevgi Özçelik, Şule Atay.

Araştırma ekibi

Adrian Marsh, Arzu Olcaylı, Bertil Videt, Ekmel Çizmecioğlu, Emre Şahin, Erkan Sert,
Gunnar Grut, Gül Özateşler, Melike Karlıdağ, Mona Løkken, Özgür Akgül, Özhan Önder,
Selçuk Karadeniz, Selin Pak, Serap Toramanoğlu, Serkan Yolaçan, Yiğit Aksakoğlu,
Zeynep Kurt.

**ERRC, EDROM ve hYd, aşağıdaki kişi ve kurumlara katkı ve desteklerinden dolayı
teşekkür eder**

Ayhan Kaya, Barbara Harrell Bond, Beyhan Günyeli, Burcu Becermen, Claude Cahn,
İsveç İstanbul Başkonsolosluğu , Defne Orhun, Elena Marushiakova, Emine Onaran İncirlioğlu,
Emine Tutku Vardağlı, Galma Jahic, Hacer Foggo, Halim Yılmaz, Hasan Can Sezer,
Haşim Korkmaz, Ian Hancock, Idaver Memedov, İvan İvanov, Dr. Jenö Kaltenbach,
Mazhar Bağlı, Megan Knize, Dr. Mustafa Özinal, Neşe Erdilek, Oliver Pahnecke,
Orhan Kemal Cengiz, Özgür Uçum, Pınar Uyan, Sabancı Üniversitesi Karaköy İletişim
Merkezi, Semra Somersan, Sevinç Eryılmaz, Sonia Tamar Seeman, Su Yücel, Suat Kolukırık,
Şafak Yıldız, Roman Dernekleri Federasyonu’na (ROMDEF) bağlı derneklerin üye ve
yöneticileri, Thomas A. Acton, Tolga Korkut, Tony Tasev, Turgut Tarhanlı, Ulaş Karan,
Vesselin Popov, Yaron Matras.

İçindekiler

Önsöz.....	1
<i>Savelina Danova/Roussinova</i>	
Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında	5
<i>Adrian Marsh</i>	
Etnisite ve Kimlik: Çingenerin Kökeni	19
<i>Adrian Marsh</i>	
Türkiye’de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve	29
<i>Anita Danka</i>	
Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri	53
Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi	109
<i>Ebru Uzpeder</i>	
Roman Hakları Hareketinde EDROM Deneyimi.....	123
Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik.....	129
<i>Sinan Gökçen, Sezin Öney</i>	
Türkiye’deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması	137
<i>Melike Karlıdağ, Adrian Marsh</i>	
Kaynakça	151
Yazarlar.....	157

Önsöz

Türkiye coğrafyası, tarih boyunca Romanlar ve Roman kültürünün gelişimi açısından önemli bir yer olagelmıştır; konunun uzmanı bazı akademisyenlere göre, İstanbul'da günümüzde Sulukule Mahallesi olarak anılan bölge, Avrupa'nın ilk Roman yerleşim bölgelerinden biridir. Yüzyıllar öncesine dayanan varlıklarına karşın, Türkiye'de Romanlar henüz toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmemekte ve temel haklarını diğer vatandaşlarla eşdeğer ölçüde kullanabilme yolunda ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Son yıllarda, temel insan haklarının, özellikle de azınlık haklarının korunması, Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Türkiye'de önemli bir konu olarak ön plana çıksa da, Romanların hakları bu tartışmaların yapı taşlarından biri olamamıştır.

Türkiye'de Romanları etkileyen insan hakları sorunlarının yeteri derecede göze çarpmamasına ilişkin çeşitli sebepler tartışılabilir. Öncelikle, bu kitabın da ortaya koyduğu gibi Türkiye'de Romanlar, toplumun geneli tarafından önyargı, ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kaldıkları gibi, diğer azınlık gruplarından da benzeri tavrı görmektedir. İkinci olarak, en azından kısa bir zaman öncesine kadar pek çok Roman, hak mücadelesini devlete ihanet olarak algılayan milliyetçi baskılar sonucunda aktivizmden, özellikle de kendi haklarını gündeme getirmek için örgütlenmekten kaçınmıştır.

Böyle bir ortamda gerçekleştirilen "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı proje, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) ile ortaklaşa, Aralık 2005 – Nisan 2008 döneminde hayata geçirildi. Avrupa Komisyonu, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (Swedish International Development Cooperation Agency - SIDA) tarafından desteklenen projenin temel hedefleri şunlardır:

- Türkiye'deki Roman topluluklarının sosyal, dilsel, tarihsel ve coğrafi profilini çıkarabilmek için güvenilir bilgi toplamak,
- Ayrımcı uygulamalarla ve hak ihlalleriyle daha güçlü mücadele etmeleri için, Türkiye'deki Roman derneklerinin ve topluluklarının kapasitelerini artırmak ve yargı yoluna başvurabilmeleri için Roman aktivistlerini yüreklendirmek,

- Türkiye’de Romanların karşılaştıkları hak ihlallerini sergilemek, stratejik hukuk davaları yoluyla Roman haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla yerel ve uluslararası alanda çaba göstermek,
- Roman toplumunun haklarını güvence altına alacak yasal, idari ve siyasi düzenlemelerin yapılması için resmi kurumların ilgisini bu konuya çekmek ve böylece Romanların temel sosyal ve ekonomik haklara erişmelerini kolaylaştırmak.

Bu çerçevede projenin, hem Roman toplumunun yurttaşlık haklarının geliştirilmesi ve Roman derneklerinin Türkiye sivil toplum hareketinin bir bileşeni olarak yerini alması, hem de bu konudaki toplumsal duyarlılığın ve hukuki mekanizmaların güçlendirilmesi yolunda bir adım olmasını umuyoruz.

Biz Buradayız! isimli bu kitap, “Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi Projesi” nin ürünlerinden biridir. Proje sürecinde gerçekleştirilen saha araştırmasının verileri ve bu süreçte kazanılan deneyimlerin yanı sıra, proje ortaklarının Roman hakları savunuculuğu, sivil toplum değerlerinin vurgulanması, Roman hakları hareketinin gelişimi gibi alanlardaki tecrübelerini yansıtan bu kitap, Türkiye’de yaşayan Roman topluluklarının durumlarını sergilemeyi ve karşılaştıkları hak ihlallerini dile getirmeyi amaçlıyor. Romanların haklar ve fırsatlara eşit olarak erişebilmesini engelleyen hukuki çerçeve, koşullar ve uygulamaların genel bir özeti de kitabın temel konularından biri...

Türkiye’de Roman haklarıyla ilgili sorunlara ışık tutmayı hedefleyen ilk yayınlardan biri olan *Biz Buradayız!* her şeyden önce Türkiye’de yaşayan Romanları, tarihleri, toplumsal özellikleri ve kendilerine özgü sorunlarıyla, eşit vatandaşlar olarak tasvir etmeyi arzuluyor.

Kitabın genelinde, “Roman” ve “Çingene” terimleri, yazarların tercihiyle, beraberce kullanıldı. Hangi kelimenin Türkiye’deki Roman toplumunu temsil ettiğine ilişkin hararetli tartışmanın bir tarafı, “Çingene” sözcüğüne yüklenen aşağılayıcı, olumsuz ve önyargılı anlamlar yüzünden kendilerini böyle değil, “Roman” olarak tanımlamak taraftarı... Buna rağmen diğer yandan, “Çingene” sözcüğünü aşağılayıcı çağrışımlarından kurtarıp, Türkiye’deki tüm grupları tanımlayacak tarafsız bir kelime haline getirmek gerektiğini savunanlar da var...

Kitabın birinci bölümü, Türkiye Romanlarının tarihinin kısa bir özetini yapıyor. İkinci bölüm, çeşitli Roman gruplarının kimliklerini ve kökenini anlatıyor. Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri uyarınca Türkiye’nin sorumluluklarını ve ulusal kanunların bu belgelere uyumunu tartışan üçüncü bölüm, Türkiye’nin hukuki mevzuatını uluslararası standartlara uygun hale getirme yolundaki bazı tavsiyeleri de içeriyor. Dördüncü bölümde, saha araştırmasıyla belgelenen en ciddi insan hakları sorunları özetleniyor ve kamu idaresinin Roman toplumuna karşı ayrımcılığın önüne geçmesini sağlamaya yönelik bir dizi tavsiye dile getiriliyor. Türkiye’de Roman hakları hareketinin ve derneklerin gelişimini anlatan beşinci bölümde, projenin ortaklarından biri olan Edirne Roman Derneği’nin Başkanı Erdiñ Çekiç’le yapılan

söyleşi, Roman sivil toplum örgütlerini bekleyen riskleri ve olanakları özetlemesi bakımından hayli ufuk açıcı... Altıncı bölüm, Türkiye'deki milliyetçi fikirlerin gelişimini ve Türk milliyetçiliğinin Romanlar üzerindeki etkisini tartışıyor. Son olarak yedinci bölüm, Türkiye Romanları üzerine yazılmış belli başlı eserlere yönelik eleştirel bir bakış sunuyor.

Savelina Danova/Roussinova
Avrupa Roman Hakları Merkezi
Başkan Vekili ve Proje Koordinatörü

Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında

Adrian Marsh

Türkiye'deki Çingenerin kökeni, Bizans döneminde yaşamış *Atsinganoi* ya da *Athinganoi* adı verilen gruplara dayanmaktadır. *Atsinganoi* ler esasen büyücülük ve falcılıkla anılan, kabalistik ritüeller, astroloji ve Hıristiyan düalizminin değişik biçimlerini ibadet olarak benimsemiş ve şimdiki Eskişehir civarında yaşamış Frigyalılar'dan oluşan bir gruptur. Dokuzuncu yüzyılda, Frigyalı Michael'in hükümdarlığında etkileri güçlenmiştir. Diğer dönemlerde, Ortodoks kilisesinin zulmüyle ezilmiş, din adamları ve patrikler tarafından sık sık cezalandırılmışlardır. Ancak, onuncu yüzyılın ortalarında sayıları giderek azalmış ve artık birer "kâfir" ve tehdit unsuru olarak değil, yanlış yola sapmış kimseler olarak görülmeye başlamışlardır.¹

Çingener, kendilerine atfedilen büyü ve sihir uygulamaları nedeniyle bazı eski gruplarla ilişkilendirilmişlerdir. Kuzey Yunanistan'daki Athos dağında bulunan İviron Manastırı'ndaki Aziz George'un biyografisinde², M.S. 1054 yılında, Hükümdar Constantine IX. Monomachus tarafından, kraliyet parkını, evcil geyikler ile diğer canlıları yok eden baş belası yabancı hayvanlardan temizlemekle görevlendirilmiş *Atsinganoi* grubuna ilişkin bir hikâyeye rastlanır.³ M.S. 691-692'de Trullo Konsili tarafından ilan edilen kutsal kanunlar üzerine yaptığı yorumda Bizanslı din adamı Theodore Balsamon da bu dönemde Bizans'ta yaşayan Çingenerin varlığını onaylamıştır. Bazı tefsirlerinde Balsamon, 61. Kanun'da örtük biçimde sözü edilen insanları şöyle tanımlar: "... gelecekte haber verme, kader, yıldız falı ve bunun gibi yalan yanlış lafları edenler... Bulutları yorumlayanlar, büyücüler, muska yapanlar ve kâhinler [...] Her kim ki

¹ Bkz. B. ve J. Hamilton (1998), *Christian and Dualist Heresies in the Byzantine World, 650-1405*, Manchester University Press.

² 1062 yılı civarında yazılmıştır. Bkz. Paul Peeters (2002), *Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine*, (Analecta Bollandiana içinde), Brüksel, 1922, s. 102-104.

³ Bkz. Nancy P. Ševčenko (2002), "Wild Animals in the Byzantine Park". Anthony Littlewood, Henry Maguire ve Joachim Wolschke-Bulmahn [ed.] *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 69-86. Angus Fraser (1992), *The Gypsies; Peoples of Europe*, Blackwell, Oxford, s. 46-7.

bunlar gibi davranmaya devam eder, tövbe etmez, bu yıkıcı ve putperest adetlerinde ısrarcı olur ise, onların kutsal kanunlar çerçevesinde kiliseden tamamen çıkarılmasına hükmedilmiştir.⁴

Fögen, bu tefsirleri Bizans Çingenelerine ilişkin güvenli bir kaynak olarak tanımlama konusunda bilim adamlarının çoğunluğu ile aynı fikirdedir,⁵ nitekim bunları izleyen dini kaynaklar, “Mısırlılar” a (“Egyptians” ya da “Aiguptoi”) başvuranlar için tövbe etme ve kefaret fikrini geliştirmiştir.⁶ Konstantinopolis Patriği I. Anastasios (14 Ekim 1289 – 16 Ekim 1293, 23 Haziran 1303 – Eylül 1309), başpiskoposluğunun ikinci döneminde yazdığı bir metinde, papazlarına, *Atsinganoi*’ler gibi, “şeytani şeyler” öğreten falcılarla, ayı ve yılan oynatıcılarıyla ilişki kurmamaları konusunda kilise cemaatini uyarmalarını tavsiye etmektedir⁷. Daha az güvenilir ancak merak uyandıran bir kaynak ise, İspanya’nın Navara bölgesinden Binyamin Me Tudela tarafından yazılmış 12. yüzyıl hikâyesidir. On dört yıl boyunca (1159–72) seyahat etmiş bir Yahudi⁸ olan Binyamin, Noel zamanı Konstantinopolis’teki Hipodrom’da (Sultanahmet’teki Topkapı Sarayı’na yakın At Meydanı), Hükümdar Manuel I. Komnenos (1118–80) tarafından düzenlenen şenlikleri şöyle anlatır: “...Hipodrom adındaki, sarayın duvarlarına yakın yer de, krala ait eğlence yerlerindedir; burada her sene İsa’nın doğum yıldönümünde harika eğlenceler düzenlenir. Ve bu yerde, dünyanın her ırkından insanlar, hokkabazlık yaparak ya da yapmayarak kral ve kraliçenin huzuruna çıkarlar. Aslan, leopar, ayı ve yabani eşekler getirirler ve onları dövüştürürler, aynı şey kuşlarla da yapılır. Bunun gibi bir eğlence başka hiçbir ülkede bulunmaz.”⁹

“Dünyadaki ırklardan” biri olarak “Mısırlılar”ın da, eğlenceye katıldığı düşünülebilir. 1314’te, Nikephoros Gregoras, Konstantinopolis’te karmaşık akrobatik hareketler sergileyen bir grup “Mısırlı” ile konuşmuştur. İspanya’ya gitmeyi amaçlayan grup, yolculuğuna bir süre önce Kahire’den başlamış, ancak içlerinden bazıları, yolda performanslarını gerçekleştirirken geçirdikleri kazalar sonucunda hayatını kaybetmiştir.¹⁰

⁴ Marie Thérèse Fögen (1995), “Balsamon on Magic: From Roman Secular Law to Byzantine Canon Law”. Henry Maguire [ed.] *Byzantine Magic*, Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 99–115.

⁵ Elena Marushiakova ve Veselin Popov (2001), *Gypsies in the Ottoman Empire: a Contribution to the History of the Balkans*, Olga Apostolova [çev.], Donald Kenrick [ed.], Interface Collection, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 13. Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies*, Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 46. George C. Soulis, “The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers* 15, s. 142–165.

⁶ Soulis, “The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages”, s. 143–65.

⁷ Angus Fraser (1995), *The Gypsies*, Peoples of Europe, Oxford, Basil Blackwell, [İkinci basım] s. 47; Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 13.

⁸ Marcus Nathan Adler (1907), *The Itinerary of Benjamin of Tudela: a Critical Text, Translation and Commentary*, Londra, Philip Feldheim Inc. s. 19–21.

⁹ Aynı kaynakta s. 20.

¹⁰ Soulis, “The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages”, s. 148–9.

Tüm Hıristiyan olmayanlar gibi, Bizans'taki Çingenerler de yaşadıkları müddetçe Hıristiyan hükümdara, özel bir “kelle vergisi” (*kephalition*¹¹) ödemişlerdir. *Romitoi* (kayıtlarda Romanların kendilerini bazen böyle adlandırdıklarına rastlanmıştır) karşıtı önyargılar, toplumda hayli yaygındı. *kephalition* gibi vergi mükellefiyetlerine ek olarak, Kilise tarafından zorla toplanan birtakım başka vergiler de mevcuttu.¹²

Dönemin liman kenti Modon (Yunanistan) Çingenerlerine ilişkin ilginç bir gönderme, kent surlarının dışında yaşayan tövbecârların, kendilerini *Romiti* ya da *Romitoi* diye adlandırdıklarını belirten Lionardo di Niccolò Friscobaldi tarafından 1384'te yapılmıştır.¹³ Söz konusu grup kimliğinin, evvelki yerleşim yeri ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır; Romiti, “Roma'yı yöneten insanların evlatları” anlamına gelmektedir (diğer bir deyişle Bizanslılar)... Aynı bağlantı, Türkçede “Roman” ve İngiliz Çingenerlerinde “Romanichal” olarak karşımıza çıkan adlandırmada da görülmektedir. Çingenerlere ilişkin daha eski bir kaynakta, 1323 yılında Simon Simeonis, Girit adasında “Chaym ailesinden olduklarını [...] her zaman gezgin ve kaçak yaşadıklarını” iddia eden ve kendisinin de daha önceki seyahatlerinde gördüğü Arap çadırlarına benzeyen siyah çadırlarda yaşayan bir gruptan bahsetmiştir.¹⁴

Romanların varlığına işaret eden diğer kaynaklar (bu konuda en güvenilir araştırmayı Fraser yapmıştır)¹⁵ farklı metinlere yayılmıştır, ancak bu dönemde Dom ya da Lomların¹⁶ Bizanslılar tarafından fark edildiklerini gösteren az bulgu vardır. Çünkü imparatorluğun doğu bölgelerindeki kargaşa ve yerinden etme olayları yüzünden, Bizanslı tarihçilerin birincil ilgi odağı Selçuklular ve onların Türkmen yandaşlarının bölgeyi istila etmeleri olmuştur. Bu nedenle en değerli kaynaklarımız, başkenti Ani olan Ermeni Bagradit Krallığı'nın Selçuklu sultanı Alparslan tarafından 1064'te yıkılmasından yaklaşık yirmi yıl evvel meydana gelmiş alışılmadık bir olayı kayıt altına alan Edessalı (şimdiki Urfa) Matthew gibi Ermeni tarihçilerdir. Ona göre, işlerin gidişatı “asiller, prensler ve soylu kadınlar gibi çok önemli ve ünlü şahsiyetlerin dilenmek için gezinmesi [...] Açlık ve sefil yaşam koşulları nedeniyle, tüm topraklarda ölüm oranının aşırı yükselmesi¹⁷” ile sonuçlanınca, “Doğu insanları (Ermeni, Gürcü ve Süryani Hıristiyanlar) [...] çöküntüye uğramış ve Romanların ülkesi (Bizans) [...] viran olmuştur.”¹⁸ Matthew'nun kaydettiği olay, “çöküşten” yirmi yıl önce (yani 1044 yılında), Antioch (şimdiki Antakya)

¹¹ Bkz. A. Andreades “Public Finances”, Norman Baynes ve H. Moss, *Byzantium*, Oxford, 1948.

¹² Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 16.

¹³ Lionardo do Niccolò Friscobaldi (1818), *Viaggio di L. di Niccolò Friscobaldi In Egitto E In Terra Santa*, G. Manzi [ed.] Rome, s. 72. Ayrıca bkz. E. O. Windstedt (1909–10), “The Gypsies of Modon and the *Wine of Romeny*”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, no. 2, s. 57–69.

¹⁴ Angus Fraser (1995), *The Gypsies*, s. 50.

¹⁵ Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies*, s. 45-59.

¹⁶ Domlar ve Lomlar, Hindistan kökenli iki farklı dilsel Çingene grubudur. Günümüzde Dom gruplar esasen Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşarken, Lomlar Doğu Anadolu ve Kafkaslarda yaşamaktadır.

¹⁷ Aynı kaynakta, s. 144.

¹⁸ Ara Edmond Dostourian, “Armenia and the Crusades; the Chronicle of Matthew of Edessa”, *Armenian Heritage Series*, University Press of America, 1993, s. 143.

şehrinin pazar yerine girip “âlem yapan”, “Doğuluların oluşturduğu” bir kervan hakkındadır¹⁹. Antiochlular çok hiddetlenmiş ve onları döverek şehirden atmışlardır. Kervandaki sekiz erkek, kalın sopalarla dövüşerek karşılık vermiş ve Antiochluları kentin kapısından, kervanı rahat bırakacaklarına dair İncil üzerine yemin ettikleri yer olan Aziz Peter Kilisesi’ne kadar zorla getirmişler ve “kervan, âlem yaptığı ilk yerine geri dönmüştür.” Matthew, Araplar, Türkler, Persler ve diğer “Doğulular”ı adlandırmada özen gösterdiği için, bu tanımlama muhtemelen Dom ve Romlara/Romanlara ilişkindir.

Çingenerin Bizans’ın başkentindeki ve geri kalan topraklarındaki varlığı doğrulanmıştır.²⁰ Ancak sonradan “Anadolu” ismini alan Küçük Asya’nın geri kalanına ilişkin bilgi kaydedilmemiş ya da edilse de Bizanslıların Malazgirt (1071) ve bir yüzyıl sonra Miryakefalon savaşlarında uğradıkları yenilgilerin yarattığı dalgalanmalar içinde kaybolmuştur. John III. Doukas Vatatzes’in çalışmalarında görüldüğü üzere²¹, imparatorluğun doğusuna ilişkin iyileştirme girişimlerine rağmen, Selçukluların saldırıları ve 1204’te Dördüncü Haçlı Seferi ile gerçekleştirilen Latin zaferinin bir araya gelişi, Bizans’ı ölümcül derecede zayıflatmıştır. Bu dönem boyunca Çingenerin bu topraklardaki varlığına ilişkin belgesel kanıt hayli azdır, bunun nedeni Latin egemenliğinin umursamazlığı ya da o zamanlar bu özel grubun farkında olmaması olabilir. Yine de “Mısırlıların” Batı Avrupa’ya gelişlerinden iki yüzyıl sonra dikkati çekmeye başlamış olması göz önüne alındığında, bu durum şaşırtıcıdır.

Yeniden canlanan Bizans İmparatorluğu, kültürel bir rönesans yaşamış²² ve çoğu zaman olumsuz bağlamda olsa da Çingenerlere ilişkin kayıtlar artmaya başlamıştır. Çingenerlerden genellikle, daha evvel 14. yüzyıl başlarında Nikephoros Gregoras’ın kayıtlarında ya da sıradan insanların fal bakan ve imparatorluğun zararına büyüler yapan *Atsinganoi*’ler ile bir görüldüğünden yakınan âlim Joseph Bryennius’un (1340–1431) hikâyelerinde olduğu gibi “Mısırlılar” ya da *Atsinganoi* biçiminde bahsedilmiştir.²³ “Mısırlı” kadınlardan, özellikle cadılık yapmak ya da hastalıkları iyileştirmek amacıyla onlarla görüşürken yakalanan kişilere verilen bir cezaya (bu suçun cezası beş yıldız) gönderme yapılarak, *Aiguptissas* olarak bahsedilmiştir.²⁴ “Mısırlılar”la ilişki kurmanın ciddi cezaları olmasına rağmen, yarattıkları pazarın, Kilise’yi endişelendirecek kadar canlı olduğu bellidir. Mazaris’in *Sojourn in Hades* (Cehennemde Misafirlik) olarak bilinen, fakat esasen başkentten uzaklaştırılan saray adamı Manuel II Paleologos tarafından Eylül 1415’te yazılan hiciv niteliğindeki risalede, Mora’da yaşayan yedi milletin kaotik karmaşası betimlenmiştir. Mazaris, yarımadada yaşayan “ırklar” ve onların barbarca “gevezelikleri”nden (bu ırkların dillerinden böyle söz etmektedir) bahsederken “Mısırlılar”ı da anmaktadır. Yunanlar, Latinler,

¹⁹ Aynı kaynakta, s. 148–9.

²⁰ Bkz. Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 13–21.

²¹ Bkz. John S. Langdon, “Byzantium’s Last Offensive in Asia Minor; the documentary evidence for, and hagiographical lore about John III Ducas Vatatzes’ crusade against the Turks, 1222 ya da 1225–1231”. *Hellenism: Ancient, Medieval, Modern 7*, New Rochelle N.Y. Aristide D. Caratzes, 1992.

²² Bkz. Tim Mackintosh-Smith, *The Travels of Ibn Battuta*, Penguin, Harmondsworth, 1996.

²³ Fraser (1992), *The Gypsies* s.47.

²⁴ Soulis, “The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages”, s.146-7.

Slavlar, Yahudiler, Arnavutlar ve “Mısırlılar” (Çingenerler), Helenistik kültürün çöküşüne, barbarlığa ya da cehenneme doğru sürüklenmeye neden olmuş milletler arasında sayılmıştır.²⁵ “Mısırlılar”ın diline ilişkin bu eski gönderme, Çingenenin (*Romanes*) ortaya çıkış sürecine göz atma imkânı verir. Çingene dilinin ortaya çıkışı hayli uzun bir süreç olarak yaşanmıştır, bu da bazı diğer bölgesel dillere göre Küçük Asya’daki (bugünkü Anadolu) Çingene dilinin Bizanslı Rumlardan daha fazla etkilendiğini göstermektedir.²⁶ Çingene dilleri arasındaki farklar, bazı grupların Bizans topraklarını diğerlerinden daha erken terk ettiğini göstermektedir; bu grupların dillerindeki Rum etkisi daha azdır. Diğerleri görece daha hızlı biçimde Balkanlardan Baltık, Polonya ve Rus topraklarına geçmiş ve dillerinin Romen ya da Macar değil, Yunan ve Güney Slav dillerinden etkilenmesine sebep olan bir göç yolu izlemişlerdir.²⁷ Mazaris’in de vurguladığı üzere, 15. yüzyılda “Mısırlılar”, Bizans İmparatorluğu’nda “değişik” bir dil konuşan insanlar olarak tanınmışlardı.

Mazaris’in metninin yazıldığı dönemde Bizans İmparatorluğu, 12. yüzyılda Selçukluların yıkılışıyla ortaya çıkan çok sayıda “beylik”ten biri iken 15. yüzyılın çok etnili ve çok dinli imparatorluğu haline gelen Osmanlılar tarafından dört bir yandan sarılmıştı. Ünlü Moğol imparatoru Timurlenk, ya da batı Avrupa tarihinde bilindiği adıyla Tamerlane, yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun ilerleyişini durdurmuştu.²⁸ Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezir’i (1389–1402) Ankara’da yenmişti, ancak Osmanlılar Fetret Devri’nin (1402–13) ardından toparlanmış, 1444’te II. Murat’la (kesintilerle 1421–1451) güneydoğu Avrupa ve batı Anadolu üzerindeki kontrolü ele geçirmiş, 1453’te Fatih Sultan Mehmet’in (1451–1481) Konstantinopolis’i alması ile sonuncu fethini gerçekleştirmiştir. Osmanlı’nın 14.-15. yüzyıllar boyunca devam eden fetihleri sonucu, birçok Çingene Osmanlı tebaasına girmiştir. Bu topraklardaki Çingenerlerin varlığına vergi kayıtlarında rastlanmaktadır; Osmanlılar fethettikleri topraklardaki nüfusu numaralandırırken Çingenerleri de kaydetmişlerdir.²⁹ İlk bahis, Nikopol bölgesindeki vergi incelemelerini kapsayan tahrir defterinde (1430–1) bulunmaktadır, burada sipahilere vergi ödemek zorunda olan 431 kadar “çingene hanesi” kayıt altına alınmıştır.³⁰

Osmanlı’nın karışık vergi sistemi, yerel seçkinler ve gayrimüslim nüfusun işbirliğiyle yeni fethedilmiş bölgelerin, fetih öncesindeki yerel şartlarını da içeren bir dizi değişik ölçüm ve inceleme ile tahsilât masraflarına ilişkin hesaplardan oluşuyordu.³¹ Önceki Roma-Bizans usulleri de Osmanlı Devleti’nin vergi sistemini etkilemiş, bu dönemden bazı öğeler muhafaza

²⁵ Aynı kaynakta, s. 142-165.

²⁶ Bkz. Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene)*, Interface Collection 28, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 139-49

²⁷ Bkz. Yaron Matras (2002), *Romani: a Linguistic Introduction*, Cambs. Cambridge University Press, s. 5-13, 218-37.

²⁸ Bkz. Beatrice Forbes-Mainz (1999), *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambs. Cambridge University Press; David Morgan (1991), *The Mongols*, Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 200-3

²⁹ Bkz. Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 26-41.

³⁰ Aynı kaynakta, s. 27.

³¹ Bkz. Metin M. Coşgel (2004), “Efficiency and Continuity in Public Finance: the Ottoman System of Taxation” *Department of Economics Working Paper Series*, Storrs, ABD, University of Connecticut, s. 1-44.

edilmiştir.³² Osmanlı sisteminde vergiler üç temel kategoriye ayrılır: Kişisel ya da hane temeline dayalı vergiler, pazara sunulan mal ve hizmetlerden alınan ticari vergiler ve tarım ile imalat için konmuş üretim vergileri... Diğer gelirler, devlet hizmetlerine ilişkin harçlar ve para cezalarından, liman harçları ve ithalat vergilerinden, Osmanlı uyuğuna girmiş beyler ve prenslerden alınan vergilerden, baskın ve savaşlarda ele geçirilen ganimetlerden oluşuyordu.³³

Osmanlı Devleti'nde bireysel vergiler, tarımsal ekonomi düzeninin oluşturduğu "çift hane sistemi"ne göre hesaplanıyordu; bu sisteme göre, yetişkin bir erkek tarafından yönetilen her bir çift hane, vergi vermekle yükümlüydü (dul kadınların hane gelirleri vergiden muaf tutulurdu).³⁴ Çift hane sistemine göre, vergi yükümlüsünün ailesinden ayrı bir evde ikamet etmesi gerekmezdi, örneğin aileleriyle yaşayan ve bağımsız gelire sahip evli çocuklar, farklı bir "hane" kabul edilirdi.³⁵ Birbirine yakın oturan aile bireyleri de çoğunlukla tahrir defterinin aynı bölümüne kaydedilirdi.³⁶

Çift hane sistemi, geleneksel tarımın temel aracı sayılan sapanaya koşulmuş bir çift öküz ve erkek tarafından temsil edilen ailenin oluşturduğu "köylü işletmeleri"ne dayanmaktadır. Osmanlı mirî toprak rejimi de denilen bu sistemde, bir çift öküz ve ailenin emeği ile ekilip biçilen toprak, temel üretim birimi sayılmaktaydı.³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda ekilebilir arazilerin mülkiyeti sultana ait olduğu için, memleket toprakları reaya çiftlikleri halinde parçalara bölünür ve kalıcı bir kira bedeli karşılığında, köylü ailelere verilirirdi.³⁸ "Daire-i adalet" kavramıyla da tanımlanan³⁹ bu sağlam ve sürekli ekonomik sistem, hem reyanın yaşamını sürdürmesini ve hem de devlet için vergi geliri toplanmasını sağlıyordu. Köylüler işledikleri arazinin büyüklüğüne göre çift, nîm-çift, bennâk, caba, mücerred gibi kategorilere ayrılır ve farklı miktarlarda çift resmi (çift vergisi) öderlerdi.⁴⁰

Tütün resmi, dönüm vergisi ve savaş benzeri olağanüstü durumlara ait avarız vergisi gibi ek vergi ödemeleri de birbirinden farklı ölçütlere göre belirleniyordu. Vergi yükümlülüğüne sahip herkes,

³² Halil İnalçık daha doğrudan bir etkiden söz etmekte fakat bunun ardındaki mantığı açıklamamaktadır; bkz. Halil İnalçık ve Donald Quataert [ed.] *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Camb. Cambridge University Press, s. 105.

³³ Coşgel (2004), "Efficiency and Continuity..." s. 8.

³⁴ Justin McCarthy (1979), "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* vol. 10

³⁵ İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 125.

³⁶ McCarthy, "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", s. 313.

³⁷ İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 146-7.

³⁸ Aynı kaynakta, s. 146.

³⁹ Virginia H. Aksan (Ottoman Political Writing, 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1, [Şubat], s. 53-69); "Daire-i adalet", Osmanlı'da ideal sosyal ve politik işleyişi şöyle tanımlıyordu: "Ordu olmadan saltanat olmaz. Refah olmadan ordu olmaz. Reaya olmadan refah olmaz. Adalet olmadan reaya olmaz. Düzen olmadan adalet olmaz. Devlet olmadan düzen olmaz. Şeriat olmadan devlet olmaz. Saltanat olmadan şeriat olmaz." Tariq Ali (2001), *The Stone Woman*, Londra, Verso, s. 55.

⁴⁰ Aynı kaynakta, s. 147.

Osmanlı hazinesine bu vergileri ödemekle mükellefti.⁴¹ Bu mükellefiyetin “kulluk akçesi” diye nitelendirilmesi, mali sistemin doğasını anlamamıza yardımcı olur; “kulluk”, Allah’a hizmet kavramına yapılan bir göndermedir.⁴²

Tarımla uğraşan çok sayıda kırsal Çingene topluluğunun varlığına rağmen,⁴³ Osmanlı Çingeneleri, bu vergi sisteminin dışında tutulmuştu. Hem Hıristiyan hem Müslüman Çingeneler, yalnızca zimmî statüsünde yer alan gayrimüslim topluluklardan alınan cizye ya da haraç vergisini ödemekle mükellefti.⁴⁴ Osmanlı Çingene nüfusunun bu vergileri ödemeye zorunlu tutulması, merkezi otoriteyle ilişkilerinin niteliğini açıklamaya yardımcı olur; özellikle ekonomik marjinalliklerine bir örnek niteliğindedir.⁴⁵ Osmanlı Devleti, göçebe ve kırsal grupların tümüne şüpheyle yaklaşıyordu ve yerleşik düzene sahip olsalar dahi, Çingenelere de aynı muameleyi yapıyordu.⁴⁶ Esasen Çingeneler, vergi ödemekten kaçınan bir grup gibi görülüyordu ve rehlin alma, ağır vergi kaçakçılığı cezalarına mahkûm etme ve muafiyetlerini gösteren belgeleri yok sayma gibi uygulamalar, Osmanlı vergi memurları arasında hayli yaygındı.⁴⁷ Osmanlı Devleti’nin özel olarak Çingeneler için bir vergi toplama sistemi geliştirdiği de iddia edilmiştir⁴⁸. Ancak Osmanlılar için göçebe toplulukların tamamından vergi toplanması sorunluymuş ve önlemler çoğunlukla bu grupların hepsini kapsıyordu⁴⁹. Ginio, Balkan topraklarındaki vergi sisteminin bu ayrımcı kökeninin, Bizans ekonomik sisteminden kaynaklandığını iddia etmektedir. Kendisi kaynağını belirtmese de, bu durum Bizans’taki Çingenelerin hükümdara özel bir kelle vergisi vermesini akla getirmektedir.⁵⁰

Vergi mükelleflerine ilişkin kayıtlar, aynı zamanda toplulukların nüfusu ve sosyal durumları hakkında bazı fikirler verebilmektedir. 1520’lerde imparatorluğun Rumeli vilayetinin tahrir defteri kayıtları, Çingene topluluklarının nüfusu, yerleşim yerleri, dini inançları ve kimliklerine ilişkin bazı bilgiler sağlamaktadır.⁵¹ Marushiakova ve Popov tarafından öne sürülen rakamları

⁴¹ Aynı kaynakta, s. 148-150.

⁴² İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s.150.

⁴³ Alexander G. Paspates (1888), “Turkish Gypsies” *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. 1, no. 1, s. 3-5.

⁴⁴ Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 27-29.

⁴⁵ Bkz. Zoltan Barany (2002), *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethno-Politics*, Camb. Cambridge University Press, s. 58-64.

⁴⁶ Bkz. Rudi Paul Lidner (1983), *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Uralic and Altaic Series vol. 144, Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University for Ottoman fiscal measures against nomads and pastoralists. Eyal Ginio (2004), “Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State” *Romani Studies*, 5th Series, vol. 14, no. 2, s. 117-44

⁴⁷ Aynı kaynakta, s. 124-7.

⁴⁸ Aynı kaynakta, s. 125.

⁴⁹ Aynı kaynakta, s. 130, Ginio göçebe gruplar arasında Çingeneler, Bedeviler, Türkmenler ve Kürt aşiretleri saymaktadır.

⁵⁰ Aynı kaynakta, s. 131-2; A. Andreades “Public Finances”. Norman Hepburn Baynes ve Henry St Lawrence Beaufort Moss [ed.] (1948), *Byzantium: an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, Oxford University Press.

⁵¹ Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 27-29. Noel Malcolm (1998), *Kosovo: A Short History*, Basingstoke, Macmillan, s. 206. Nicolai Todorov (1983), *The Balkan City, 1400 – 1900*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, s. 51-53.

kabul edersek, defterin tutulduğu sırada Rumeli vilayetinde yani Avrupa yakasındaki topraklarda, 47.000'i Hıristiyan olmak üzere toplam 66.000 Çingene yaşamaktaydı.⁵² Todorov, 1520-1535'e ait defterler dizisinde 10.294 Hıristiyan ve 6.897 Müslüman Çingene kaydetmiştir.⁵³ 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıllardaki geniş ölçekli toplumsal karışıklıklar ve 1597-8'de defter sisteminin çöküşü nedeniyle, bu döneme ait nüfus rakamları daha az güvenilir niteliktedir.

17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin yazdığı Seyahatname (1671-2), imparatorlukta Çingenelerin yerleşim yerlerine ve mesleklerine ilişkin bazı detaylar verir; örneğin İzmir'den şöyle bahsedilmektedir: "İsmail Paşa'nın 1657-58'de İzmir'e ilişkin tuttuğu kayıtlara göre, şehirde 10 Müslüman, 10 Rum Ortodoks, 10 Frenk ve Yahudi, iki Ermeni ve bir Çingene mahallesi mevcuttur..."⁵⁴ Çelebi'nin notlarındaki abartılar hesaba katıldığında dahi⁵⁵, 1650-1670 yılları arasında ziyaret ettiği Anadolu şehirlerinden bazılarında, Osmanlı Çingenelerinin varlığı açıkça görülebilmektedir; bu dönemde Anadolu'da yaşayan Osmanlı Çingene topluluklarına ilişkin olarak başka kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

1831'de ilk resmi nüfus sayımının yapılmasından evvel, Osmanlı Çingene nüfusuna ait rakamlara ilişkin bilgilerin kaynağını netleştirmek zordur. Gerçekten de, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, nüfus sayımları ile ilgili belgelerde bile bazı hatalar mevcuttur.⁵⁶ Buna rağmen, en güvenilir ve anlaşılır veriler yine Osmanlı Devleti tarafından hazırlanmış resmi istatistiklerde bulunur. 1831'de yapılan nüfus sayımının vilayetlere göre dökümü, Rumeli'de 9.955 ve Silistre'de 8.779 Çingene olduğunu göstermektedir.⁵⁷ Anadolu'da, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Çıldır eyaletlerinde toplam 1.802 Çingene sayılmıştır.⁵⁸ Şimdi kayıp olan 1844 nüfus sayımı verilerine göre Jean Henri Ubcini, Rumeli'de 214.000 *Tsigani*'nin yaşadığını belirtmiştir. Ubcini'ye göre Çingeneler imparatorluğun sadece bu bölgesinde yaşamaktaydılar.⁵⁹ 1881/82-1893 genel nüfus sayımlarında, gayrimüslim Çingene nüfusu 1.644 erkek ve 1.509 kadın olarak kaydedilmiştir.⁶⁰ 1905-6'da yapılan daha geniş kapsamlı nüfus sayımında ise, tüm Osmanlı halkı

⁵² Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 29.

⁵³ Todorov (1983), *The Balkan City*, s. 52.

⁵⁴ Evliya Çelebi (1834-50) *Narrative of Travels in Europe, Asia & Africa, in the Seventeenth Century by Evliyâ Efendi*, J. von Hammer (Purgstall) [çev.], 1. ve 2. ciltler, Londra, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, s. 92-93.

⁵⁵ Eldem, Erdem, Daniel Goffman ve Bruce Masters (1999), *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge, CUP, s. 79-81

⁵⁶ Kemal H. Karpat (1985), *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Turkish and Ottoman Studies, Madison, The University of Wisconsin Press, s. 8-10.

⁵⁷ Aynı kaynakta, s. 109-110.

⁵⁸ Aynı kaynakta, s. 114.

⁵⁹ Jean Henri A. Ubcini (1856), *Letters on Turkey*, Lady Easthorpe [çev.], London, s. 18-19; see also Alexandros G. Paspati (1860-63), "Memoir on the Language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire", Rev. C. Hamlin [çev.] *Journal of the American Oriental Society*, vol. 7, s. 143-270.

⁶⁰ Karpat, *Ottoman Population*, s. 152.

arasında toplam 8.629 erkek ve 7.841 kadın Çingene kaydedilmiştir.⁶¹ 1914 nüfus sayımında, 11.169 Çingene kaydedilmiştir.⁶²

1860'taki dil çalışmasında Paspati, farklı yazarlar tarafından verilen rakamların hiçbirinin güvenilir olmadığını, resmi istatistiklerin de doğruluğuna inanmadığını ifade etmiş, ancak şunu belirtmiştir: “Yine de bu bilgiler Çingene nüfusunun ne kadar fazla olduğunu gösterdiği için kıymetlidir...”⁶³ Sayımların sonuçlarıyla ilgili esas şüphe, rakamların kesinliğine ilişkindir, çünkü Osmanlı sayım memurları kadınları ve genç kızları, 15 yaşın altındaki ve 60 yaşın üstündeki erkekleri gerçekte var olandan daha az kayıtlara geçmişler, sık sık da yalnızca yerleşik düzendeki Hıristiyan Çingeneleri dikkate almışlardır.⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal farklar esasen, her biri kısmen özerk yapıdaki gayrimüslim grupların (öncelikle Musevi ve Hıristiyanlar) oluşturduğu “millet sistemi”nin sonucudur. İmparatorluğun karmaşık toplumsal yapısı, dini, etnik ve sınıf kimliklerinin ustaca eklenmesine dayanmaktadır.⁶⁵ Bu emperyal modelde Çingeneler de, Kürtler, Bedeviler, Türkmenler ve diğer göçebe gruplar gibi, zaman içinde değişen bir alan işgal etmiştir. Bu değişim sürecinde Çingenelere ilişkin Avrupa'dan gelen fikirlerin ve Makdisi'nin “Osmanlı oryantlizmi” olarak tanımladığı olgunun payı büyüktür.⁶⁶

Çingenelerin Osmanlı ticaret düzeninde etkili olduğu zamanlar da olmuştur; bir dönem bağlı buldukları esnaf birlikleri (at tacirleri, dansçılar, müzisyenler, nalbantlar, hamallar ve sepetçiler), himayesine duydukları minnetle sultan için bir köşk inşa edebilecek kadar büyümüşü. Bazı kaynaklara göre, sepet örmeye meraklı olan Sultan I.İbrahim zamanında, 1643 yılında Sarayburnu'nda inşa edilen Sepetçiler Köşkü, Çingene sepetçiler loncasından gelen kaynakla yaptırılmıştı.⁶⁷ Yine de Çingeneler, diğer Osmanlı tebaasıyla tamamen eşit değildi. Bizans uygulamalarının devamı olarak, Müslüman da olsalar, Hıristiyan da olsalar cizye vergisi ödüyorlar ve Selanik sicil kayıtlarında örneklerine rastlandığı gibi,⁶⁸ mahkemelerde ifadeleri diğer davacı ya da davalıların ifadeleri kadar değerli kabul edilmiyordu. Öte yandan Avrupa'nın başka

⁶¹ Aynı kaynakta, s. 169.

⁶² Aynı kaynakta, s. 189.

⁶³ Paspati, “Memoir on the Language of the Gypsies as now used in the Turkish Empire”, s. 147.

⁶⁴ Osmanlı nüfusuna ilişkin rakamlarla ilgili tartışmalar için bkz: Karpat, *Ottoman Population*, s. 8-10; Stanford Jay Shaw (1978) “The Ottoman census system and population, 1831-1914” *International Journal Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim) s. 325-338. Cem Bahar (1998), “Sources pour la demographie historique de l'empire ottoman: Les tahrirs (denombrements) de 1885 et 1907” *Population, 53e Année, No. 1/2, Population et histoire* (Ocak-Nisan.), s. 161-177. Kemal Karpat (1978), “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim.), s. 237-274.

⁶⁵ Usamma Makdisi (2002), “Ottoman Orientalism”, *The American Historical Review*, vol. 7, no. 3, s. 768

⁶⁶ Aynı kaynakta, s. 768-96.

⁶⁷ Norman H. Penzer (1936), *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to the Present Time*, Philadelphia, J. B. Lippincott Co. s. 77-78.

⁶⁸ Ginio, “Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State” s. 128.

yerlerinde Çingelerin uğradığı zulüm ve şiddete maruz kalmıyorlardı. Bazıları kamu görevlerine gelirken, bazıları ise Hersek'e⁶⁹ ya da Bosna'ya karşı seferberliğe bile katılıyordu.⁷⁰ Maden ve metal işçiliği yapan bazı Çingene gruplarına, Osmanlı'nın temel ihtiyaçlarını karşıladıkları için II. Selim tarafından imtiyazlar tanınmıştı.⁷¹ Osmanlı alay ve şölen minyatürleri, şaşırtıcı hareketler yapan akrobatların, hokkabazların, dansçıların, müzisyenlerin ve maskeli oyuncuların tasvirleriyle doludur.⁷² Çingene demirciler, yaptıkları zincirleri Tophane dökümhanesinden deniz filosuna taşıyor, sepetçiler sultanın kasrına mal ve eşya getiriyordu. Ramazan ayında, Çingene davulcular sahur zamanı mahalleleri dolaşırlar ve Ramazan bayramında akşamları Kağıthane ve diğer panayır yerlerine eğlence getirirlerdi.⁷³

17. ve 18. yüzyıllar, merkezi otoritenin çöküşü ve imparatorluğun ileri gelenleri olan âyanların yükselişine tanık oldu. Bu komutanlardan biri olan Ali Paşa, yüzlerce Çingene'yi ve başkalarını kendi hizmetine almıştı.⁷⁴ Fenerlilerin⁷⁵ yönetimi altındaki Eflak ve Boğdan'daki gibi bir kölelik, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir zaman yaşanmadı ama Avrupalıların Çingenelere ilişkin olumsuz düşüncelerinin yaygınlaşması ve Osmanlı oryantlizminin kendi "öteki" söylemini geliştirmesiyle, Çingene'nin koşulları genel olarak kötüleşti. Avrupa'da filizlenen olumsuz önyargılar ve basmakalıp fikirlere ilişkin en belirgin örnekler, 1783'te Heinrich M. G. Grellmann tarafından yazılan tezde görülür.⁷⁶ Grellmann, tezinde (tez, önceki çalışmalardan hayli etkilenmiştir)⁷⁷ Çingene'nin sayısına (o zamanlar Avrupa'da 750.000 kadar olduğunu tahmin etmiştir) ve yerleşim bölgelerine (Çingene nüfusunun Doğu Avrupa ve Balkanlarda yoğunlaştığını iddia etmiş ve Osmanlı topraklarını fazla dikkate almamıştır) ilişkin veri toplamıştır. Ayrıca Grellmann'ın bu çalışmasında yer alan bazı basmakalıp fikirler (Çingene kadınların ahlaki açıdan zayıf oldukları ya da Macaristan'daki Çingene'nin yamyamlığı gibi) kitap yayınlandıktan sonra genelgeçer görüşler halini almıştır.⁷⁸ Aynı zamanda Grellmann,

⁶⁹ Noel Malcolm (1988), *A Short History of Kosovo*, Basingstoke, Macmillan, s.207.

⁷⁰ Noel Malcolm (1996), *A Short History of Bosnia*, [New, Updated Ed.], Basingstoke, Macmillan, s.116.

⁷¹ Aynı kaynakta, s.115.

⁷² Bkz. Metin And (2002), *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 65, 96, 262, 271, 375, 381, 384, 387 ve 437.

⁷³ Raphaela Lewis (1971), *Everyday Life in Ottoman Turkey*, New York, Dorset Press, s. 130-1

⁷⁴ A. G. Paspali, (1888), "Turkish Gypsies" *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. 1, s. 3-5.

⁷⁵ Eflak ve Boğdan'ın hospodar adı verilen yöneticileri, genellikle İstanbul'un Fener semtinde yaşayan ve devlet hizmetlerinde bulunmuş Rumlardı; Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1711-1821 yılları arasında göreve getirilmişlerdi. Genellikle memuriyetlerini "satın alıyorlar" ve sonra yüksek vergiler ve başka mükellefiyetler yoluyla harcadıklarını geri kazanıyorlardı; bkz. D. Mitrany (1915), "Rumania: her history and politics", D. G. Hogarth [ed.] *The Balkans: a History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford, Clarendon Press, s. 96.

⁷⁶ Heinrich M. G. Grellmann (1783), *Die Zigeuner: ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung, Dessau and Leipzig; (1787) Matthew Raper [çev.], Londra, P. Elmsley.*

⁷⁷ Bkz. Wim Willems (1998), *In Search of the True Gypsy; from Enlightenment to Final Solution*, Don Bloch [çev.], Londra, Frank Cass, 2. bölüm.

⁷⁸ Bkz. Fraser (1995), *The Gypsies*, s. 194-6.

Avrupa'daki Çingenerin Hint kökenli olduğunu doğrulamak için dilbilimsel kanıtlar kullanmış ve onları hayli ağır ırkçı tariflerle tanımlamıştır.⁷⁹

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1878 sonrası “ilerlemeci” Abdülhamit rejiminin eğilimi, “reformu reddeden” Araplar, Kürtler, Dürziler, Maronitler ve Çingenerin durumunu yeniden ele almak yönündeydi.⁸⁰ 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen büyük nüfus mübadeleleri, çok sayıda Çingeneyi Balkanların kuzeyinden yeni ulus devlete taşıdı. Gerçekten de modern Türkiye vatandaşlığı, Bulgaristan ve Romanya'nın totaliter rejimlerinden sonra, Çingener için güvenilir bir durum sunuyor gibi görünüyordu. 1923'te Lozan'da imzalanan Yunan ve Türk Nüfusların Mübadelesine İlişkin Sözleşme'yi⁸¹ takiben, birçok Yunan ve Ortodoks Çingene, “mübadele nüfusu” olarak adlandırılmış ve zorla Yunanistan topraklarından çıkarılarak dil, din ve kimlik değişimiyle Türk olmaya zorlanmıştır. Esasen her iki tarafın da üzerinde anlaşıldığı “mübadele nüfusu” tanımı gereğince, Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1,5 milyon Rum ile Yunanistan'da ve Girit'te yaşayan yaklaşık yarım milyon Müslüman (Türkler, Pomaklar, Çam Arnavutları, yerleşik Meglen bölgesi Ulahları ve Müslüman Romanlar) ülke dışına gönderilmiş ya da yasal olarak “vatandaşlıktan çıkarılmıştır.”⁸² Karşılıklı mübadeleler, İyonya ve Pontus bölgelerindeki Rum nüfusu ile Yunanistan ve Ege Denizi'ndeki Müslüman nüfusu tümüyle ortadan kaldırmıştır. Sonraki yıllarda mübadeleye ilişkin yapılan çalışmalar, Pire'deki Yunanlar başta olmak üzere⁸³ tüm toplulukların yer değişikliği sonucunda ayrımcılığa maruz kaldığını ve yalnızlaştığını göstermektedir, ancak Çingene mübadillere ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerdeki hoşgörüsü, 1934 tarihli İskân Kanunu ile son bulmuş ve “şüpheliler” listesinde yer alan Çingenerin, sığınmacı olarak başvursalar bile vatandaşlık kazanamayacakları anlaşılmıştır. Eylül 2006'ya kadar yürürlükte kalan 2510 sayılı Kanun, göçmen olarak kabul edilmeyecekleri şöyle sıralamaktadır: “Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingener, casuslar ve sınır dışı edilenler”... Ayrıca aynı kanun, “göçebeler ve gezginci çingenerin, İçişleri Bakanlığının mütalaası alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım

⁷⁹ *Die Zigeuner* (1783) s. 10. Grellmann, Çingeneri şöyle tarif eder: “Koyu kahverengi ya da zeytin rengi tenli, siyah, korkunç adamlar [...] beyaz dişleri kırmızı dudaklarının arasından görünüyor [...] bu görünüşü bir Avrupalı için çok iğrenç olabilir...” Bu tanım Edward Long'un (1774) Afrikalı esirlerle ilgili tanımına çok benzemektedir. Tanımla ilgili olarak Mayall “19. yüzyıl çalışmalarında çok rastlanan ırkçı resmin temeli” demiştir. Bkz. David Mayall (2004), *Gypsy Identities 1500-2000: from Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*, Londra, Routledge, s. 32.

⁸⁰ Makdisi, “Ottoman Orientalism”, s. 770.

⁸¹ 30 Ocak 1923'te İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan bu sözleşme, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesini sağlamıştır. Sözleşmenin tüm metni için bkz: <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/anlasma.aspx>

⁸² Bkz. Renée Hirschon [ed.] (2003), *Crossing the Aegean: an Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Oxford ve New York, Berghahn Books; Stanford Jay Shaw. Ezel Kural Shaw (1977) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambs. Cambridge University s. 239-241.

⁸³ Bkz. Bruce Clark, *Twice A Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra, Granta, 2006.

Bakanlığınca uygun görülecek yerlere yerleştirilmelerini” öngörmektedir.⁸⁴ 1993’te, Edirne milletvekili Erdal Kesebir, İskân Kanunu’nun 4. maddesinin değiştirilmesi için Meclis Başkanlığı’na önerge vermiş, bu önerge dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından reddedilmişti. 2002’de, beş vekil daha bu hükmün değiştirilmesi için talepte bulunmuş, ancak erken seçim nedeniyle başarısız olmuştur. Ayrımcı hükümler içeren bu kanun, 2006 yılında 5543 numaralı yeni İskân Kanunu’nun kabulüyle yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak bir başka ayrımcı yasa olan, Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun’un⁸⁵ 21. maddesi varlığını korumaktadır: “Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan çingenerlerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelere sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı salahiyetlidir.”

Rumlar ve Ermeniler gibi Lozan Antlaşması’yla tanınan azınlıklarla ya da Kürtlerle karşılaştırıldığında, Türkiye’deki Çingene toplumuna ya da Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşayan Rom/Roman, Dom ve Lom gruplara ilişkin araştırmaların sayısı pek azdır. Türkiye Cumhuriyeti’ndeki azınlıkların durumu, Cumhuriyet’in ilanını takip eden on yıllarda farklı Çingene topluluklarını etkili biçimde “görünmez” hale getirmiştir. Günümüz tarihçileri, Lozan Antlaşması’nın Türkiye’deki azınlık meselelerine gerçek bir çözüm bulmayı başaramadığını öne sürmektedir.⁸⁶ Yukarıda adı anılan çalışmalar dışında, Cumhuriyet’in erken döneminde Türkiye Çingenerine ilişkin resim karanlıktır.

Türkiye’deki Çingene topluluklarıyla ilgili ilk ciddi araştırma girişimi 1860’larda Dr. Alexander G. Paspati (ya da Alexandros G. Paspates) tarafından yapılmıştır. Paspates, o dönemde Çingenerler arasında konuşulan dili, *Journal of the American Oriental Society*’de⁸⁷ yayımlanan “Günümüz Türk İmparatorluğu’nda Kullanılan Çingene Diline İlişkin İnceleme” isimli makalesinde tanımlamaya çalışmıştır. Paspati, “Çingenerlere genel olarak dini ya da siyasi alanda zulüm uygulanmadığına”, bunun sonucunda “gürültü çıkarmadan yaşamalarına göz yumulduğuna [...] ve sayıca Avrupa’nın diğer ülkelerindeki Çingenerlerden daha fazla olacak derecede çoğaldıklarına” işaret etmiş, ancak çoğu Avrupalı tarihçinin belirttiği gibi nüfuslarına ilişkin yaklaşık bir tahminde bulunmanın zor olduğunu da eklemiştir. Türkiye’deki Çingenerlerin, içinde yaşadıkları toplumun dinini benimsediğini ve evlenmek için Hıristiyanları değil Türkleri tercih ettiklerini yazmıştır.⁸⁸ Bugüne kadarki Çingene toplulukları üzerine gerçekleştirilen birçok çalışmaya rehberlik ettiği söylenebilecek ünlü “Bu ırkın tüm tarihi, deyimlerinde saklıdır” cümlesinden sonraki sayfalarda Paspati, Çingenerlerin dilini incelemeye devam eder.

⁸⁴ Yürürlükten kaldırılan 2510 numaralı İskân Kanunu’nun tam metni için bkz:

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/554.html>

⁸⁵ Bkz: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/952.html>

⁸⁶ Bkz. Editorial (1924), *Time Magazine*, 14 Nisan Pazartesi, Philip Marshall Brown (1927), “The Lausanne Treaty”, *The American Journal of International Law*, vol. 21, no. 3 (Temmuz), s. 503-5

⁸⁷ Paspati, “Memoir on the language of the Gypsies as now used in the Turkish Empire”, s. 143-270.

⁸⁸ Aynı kaynakta, s. 148.

Türkiye'deki Çingenele atıfta bulunan yazarlardan biri de, kimi gezgin Çingene grupları ile Anadolu yaylalarındaki yürüklerin dayanışmasını dile getiren Sir William R. Halliday'dir;⁸⁹ sonradan bazıları Yörüklerin Türkmen'den çok Çingene olduğunu ileri sürmüştür. Juliette de Bairacli Levy, seyahatlerindeki gözlemlerine dayanarak İstanbullu Çingeneleri, özellikle Sulukule'dekileri anlatmıştır.⁹⁰ Kimi araştırmacılar da Arap yarımadasındaki Dom gruplardan bahsetmiştir. Örneğin, Karmelit Rahip Anastâs, gezgin maden işçileri ile satıcıların hayatlarına ilişkin detaylı açıklamalar yapmıştır.⁹¹ Robert Alexander Stewart Macalister da Nawar ve Zutt adı verilen Dom dil grupları⁹² üzerine yazmıştır. Domların Hindistan'dan başlayan göçlerinin bir göstergesi olarak, Domari adı verilen dillerinin, Romanca (Romanes) ile ilişkili ancak ayrı bir yapısı bulunduğu bahsetmiştir.⁹³ Hem Karmelit Rahibi hem de Macalister, Osmanlı'nın son döneminde yükselen milliyetçi dalganın da etkisiyle, Arapların Domlara karşı ciddi ölçüde önyargılı bir tutum içinde olduklarına değinmiştir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yapılan çalışmaların çoğu, Paspati'nin açtığı yoldan ilerlemiş, dil ve etnik kökenler konusuna eğilmiştir. Petulengro takma adıyla yazan Bernard Gilliat-Smith gibi, Avrupa'daki imparatorluk topraklarında yaşayan Çingeneler üzerine yoğunlaşmış diğer araştırmacılar da, Balkanlardaki Çingene grupların mesleki ve kültürel farklılaşmaları üzerinde durmuştur.⁹⁴ Bu araştırmacılara göre, Balkanlardaki grupların “geleneksel” meslek tercihleri devam etmiş ve böylece Avrupa'nın geri kalanının aksine Osmanlı Çingeneleri, dilsel ve kültürel yapılarını muhafaza edebilmiştir.⁹⁵ Bu çalışmalara temel karakterini veren ise, Avrupa kökenli ırkçı bilimsel yaklaşımlar ile “Avrupa'nın hasta adamı” söylemini anımsatan daha geniş bir oryantalist bakış açısıdır.

Türkiye Çingenelerinin dilsel ve kültürel özellikleri yazarlarca tartışılmaya devam etse de Halliday'in çalışmasından sonra, özellikle tarihlerine olan ilgi artmıştır.⁹⁶ Osmanlıların erken dönemlerinden beri yerleşik olduklarına ilişkin birçok veri bulunmasına rağmen, özellikle

⁸⁹ William R. Halliday, “Some notes upon the Gypsies of Turkey”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1922, 3rd Series, vol. 1, no. 4, s. 163-189.

⁹⁰ Juliette de Bairacli Levy, “The Gypsies of Turkey”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1952, 3rd Series, no. 31, s. 5-13.

⁹¹ R.A.S. Macalister (1913-14), “The *Nawar* or Gypsies of the East” [çev. A. Russell], *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7, s. 298-320.

⁹² Zutt, Suriyeli Domların oluşturduğu bir dil grubudur, Nawar ise Arap Çingeneleri tanımlamak için daha çok aşığılayıcı bir terim olarak kullanılır.

⁹³ R.A.S. Macalister (1913-14), “The *Nawar* or Gypsies of the East” [çev. A. Russell], *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7, s. 298-320.

⁹⁴ “Report on the Gypsy tribes of north-east Bulgaria”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1915-1916, New Series, vol. 9, no. 1, s. 1-28, 65-109.

⁹⁵ Ayrıca bkz. T. R. Gjorgjevic, “Rumanian Gypsies in Serbia”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1929, 3rd Series, no. 8, s. 7-25.

⁹⁶ Örn bkz. Malcolm Burr, “Gypsies as Executioners in Turkey”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1948, 3rd Series, Vol. 27, no. 1 and “Firman of A.H. 1013-14 (AD 1604-5) regarding Gypsies in the Western Balkans”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1949, 3rd Series, Vol. 27, no. 1.

Paspati'nin Türkiye Çingenerinin çoğunun “göçebe” olduğunu savunması, onu takip eden araştırmacıları da bu yönde etkilemiştir.

Modern Türkiye'nin Çingene nüfusu, üç ana dilsel grup olan Romanlar, Domlar ve Lomlardan oluşmaktadır. Her biri farklı bir kültürü yaşatmakta ve bir kısmı çoktan kaybedilmiş geleneksel meslek ve zanaatları sürdürmektedir. Dilsel farklılıklar, Türkiye'deki Çingene gruplarının ne derece çeşitli olduklarını göstermektedir; bu grupların kökenleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya dayanır. “Komşu” topraklarda yaşayan Çingener, hâlâ Türkiye'dekilerle alışveriş yapmaya ya da her yıl Hıdrellez (Balkanlar'da bilinen adıyla Ederlezi) zamanında düzenlenen Kakava Şenliklerine katılmaya devam etmektedirler. Benzer biçimde, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve hatta Macaristan'ın bir bölümündeki Çingene toplulukları, Osmanlı'nın kültürel mirası olarak değerlendirilebilecek kimi gelenekleri halen sürdürmektedir.

Etnisite ve Kimlik: Çingenerin Kökeni

Adrian Marsh

Kimlik ve etnik köken meselelerinin Türkiye'deki kadar tartışmalı olduğu az sayıda ülke vardır. Çok etnili, çok dinli ve bazılarının çoğulcu olarak nitelendirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişi,¹ bir dizi azınlık grubu dışında etnik olarak homojen sayılan modern Türk ulus devleti ile karşılaştırılır.² Türkiye'deki azınlıklar, genel olarak Osmanlı döneminden kalan ve 1923 Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınan gayrimüslimlerle (Rum, Ermeni ve Museviler) özdeşleştirilmiştir.³ Bunlardan başka azınlıkların varlığına ve tanınma hakkına, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri muhalefet edilmiştir; Türkiye devleti ve toplumu ile bu grupların ilişkilerinin geçmişi de, en sık karşılaşılan ihtilaf sebebidir.⁴ Bu gruplar, Kemalizm'e ters düşmeseler bile, devlet, Türkiye'deki başka azınlık topluluklarıyla ilgili tartışmalara dahi hoşgörülü olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde azınlık topluluklarının olumsuz etkisi ve tüm azınlıkların devlet bütünlüğüne karşı oldukları (ve azınlık kimliğinin açıklanmasının bile devletin

¹ Benjamin Braude ve Bernard Lewis (1982), [ed.] "Giriş", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural Society: The Central Lands*, vol. 1, New York ve Londra: Holmes ve Meier

² Erik Jan Zürcher (1993), *Turkey: A Modern History*, Londra: I. B. Tauris.

³ İkinci Lozan Antlaşması (ilki Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasında 18 Ekim 1912'de imzalanmıştı), Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı tarafından, dört ay süren konferansın ardından 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Lozan'daki önceki konferans, Şubat 1923'te TBMM, Lord Curzon tarafından Türkiye'ye dayatılan anlaşmayı onaylamayı reddedince sekteye uğramıştı. Son taslak, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunanistan ile Türkiye arasında barışı sağlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını çizmiş ve İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Sevr Antlaşması'nın (1920) maddelerini yenilemiştir. Ek olarak, Boğazlar Antlaşması ile Boğazlar'ın kontrolü düzenlenmiştir. Tam metin için bkz: <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249>. Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin, 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzaladığı "dostluk ve ticaret" antlaşması ise, Ermeni meselesi dâhil olmak üzere bazı sorunlardan dolayı 1927'de ABD Senatosu'nda onaylanmamıştır; bkz. Philip Marshall Brown (1927), "The Lausanne Treaty", *The American Journal of International Law*, vol. 21, no.3 (Temmuz), s. 503-5.

⁴ Peter Alford-Andrews (2002), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, [Rüdiger Benninghaus ile] Beihefte zum Tbinger Atlas des Vorderen Orients Reihe (Geisteswissenschaften) Nr. 60.2, vol. 1-2 [1994], Wiesbaden: Almanya.

bütünlüğüne meydan okuma anlamına geldiği) şüphesi, ulusal bilince güçlü bir biçimde kazanmıştır. Kimliğe ilişkin kavramların büyük kısmının geçtiğimiz iki buçuk yüzyılda, Avrupa milliyetçiliği tarafından ihraç edilmesine rağmen, Türkiye'de devletin muhafazakâr anlayışının yoğunlaşması ve Türk kimliğinin İslamiyetle bir arada kullanılması, tabloyu iyice karmaşıklaştırır.⁵

Türkiye Çingeneri (bu raporda “Çingene” terimi, en geniş anlamda bir grubu kastetmek ve Mustafa Aksu⁶ gibi bazı aktivistlerin de savunduğu gibi, “Çingene” sözcüğünü, olumsuz çağrışımlardan kurtarmak amacıyla kullanılacaktır) Cumhuriyetin vatandaşı olduklarını ve devlete sadakatlerini sık sık ifade ederler. Birçoğu, Türkiye'nin, 1920'ler ve 1930'lardaki mübadele sırasında atalarına “daha güvenli bir mekân” sunduğunu, ayrıca Avrupa Romanlarının yüzlerce yıldır Osmanlı topraklarında kabul gördüğünü düşünür (1570'lerde, I. Elizabeth döneminde İngiliz Çingenerinin, “serseriler, dilenciler ve sahte Mısırlılara” karşı çıkarılan sert yasaların altında ezilerek, Osmanlı'ya sığındıkları yolunda tevatürler söz konusudur)⁷. Çingener için, Türk devletiyle özdeşleştirilmek, kimliklerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Buna karşılık, bu araştırma süresince görüştüğümüz kişilerin çoğu, açıkça ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini, Anayasa'nın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına tanıdığı birçok güvenceden yararlanamadıklarını, alçaltıcı ve kötü koşullarda yaşamaya zorlandıklarını ifade etmiştir.

ERRC/hYd/EDROM araştırmasının temel varsayımı, Türkiye Çingenerinin Romanlar, Domlar ve Lomlar⁸ olarak üç ana gruba ayrıldığı ve Göçebeler/Gezginler olarak nitelenebilecek

⁵ Bkz. Nergis Canefe (2002), “Turkish nationalism and ethno-symbolic analysis: the rules of exception”, *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 2, s. 133-55.

⁶ Bkz. Mustafa Aksu, “Romanlar ve Kimlik Sorunu”, İkinci Uluslararası Roman Sempozyumu, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, 6-7 Mayıs 2006.

⁷ Bkz. Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies*, Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 113-122.

⁸ Türkiye'deki Çingene nüfusu, kendi içinde çeşitlilikler ve farklılıklar gösterir. Romanca'dan başka bir Çingene dili konuşan Domlar hakkındaki dilsel ve tarihsel kanıtlar, Hindistan topraklarından daha önce yapılmış bir göçe işaret etmektedir; bkz. Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene)*, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsinganes ve University of Hertfordshire Press, s. 5-7, 13-14. Ayrıca Ralph Lilley Turner (1927), “On the position of Romani in Indo-Aryan”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Series, vol. 5, no. 4, s.145-83 ve John Sampson (1923), “On the origin and early migration of the Gypsies”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Series, vol. 2, s.156-69. Romanlar, Lomlar ve Domların tümü Çingene gruplarıdır, ancak hepsinin Ulah Romancası (*Vlach Romanês*) etnik dil dizisini paylaşan, esasen doğu ve orta Avrupa kökenli gruplar için kullanıldığı biçimiyle Roman ya da *Rroma* oldukları iddia edilemez; bkz. Yaron Matras (2002), *Romani: a linguistic introduction*, Cambs. Cambridge University Press, s. 214-37. Lom gruplar dil bakımından Romanlardan ve Domlardan ayrılırsalar da Romanlarla bağları daha yakındır; bkz. Vardan Voskanian (2003), “The Iranian Loan-words in Lomavren, the Secret Language of the Armenian Gypsies” in *The Journal of Iran and the Caucasus*, vol. 6, no.1-2, Leiden, E.J. Brill, s. 169-80 ve Ian Hancock (2006), “On Romani Origins and Identity: Questions for Discussion”, Adrian Marsh ve Elin Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested*, İsveç Araştırma Enstitüsü, İstanbul Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris, s. 69-92. Tarihsel açıdan, Türkiye coğrafyasındaki Lom gruplar, Ermeni *Miaphysitism* ve Katoliklik inancına bağlıydı. Geygelliler ise Türkmen aşiretlerinden geldikleri düşünülen ve bazıları hâlâ göçebe olarak hayatını sürdüren Alevi yörükleriyle bağlantılıdır. Yörükler Anadolu ve Balkanlar'da yaşamaktadırlar; bkz. Ingvar Svanberg (1982), *A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yörüks*, Etnologiska

bir grubun da bulunduğu yönündedir. Bu kimlikler, Çalgar, Mangosür, Gevende, Karaçi ve Mıtrıp gibi alt-kimlikleri barındırmaktadır. Kimliklerin sınırları geçirgendir, mesleki ya da mahalli grupların hareketliliği bu sınırların gevşek olmasını sağlar. Tophane’de yaşayan bir Çingenenin, bir yıllığına Sulukule’ye yerleşmesi, ardından Balat’a, son olarak da on sekiz aylık bir aradan sonra Tophane’ye geri dönmesi veya bir grup Dom’un Van’dan Üsküdar’a göçmesi ya da Gevende bir grubun, Urfa’daki bölgesel Roman dilini benimseyerek müzik yapmaya başlaması ve Mıtrıp’a (“müziyene”) dönüşmesi örneklerinde olduğu gibi... Hareketlilik, aynı zamanda esnek bir kavram ve Diyarbakır’da görüşülen bir kişinin belirttiği gibi bir “ruh halidir”, başka bir yere yerleşme bir grubun toplumsal durumunu ve hatta kimliğini değiştirebilir; Tekirdağ-Saray’a göçünce yerleşik Roman cemaatinin baskısı altına giren Mangosür’lerin durumu gibi... Ya da İstanbul-Kuştepe’deki Teber Abdalların, Ankara-Çinçin Bağları’ndan göçüp buraya yerleşmesi üzerine, yeni mekânlarında Alevi⁹ Çingenerin varlığını kabul etmeleri, ancak ısrarla kendilerinin farklı bir kimliğe sahip olduğunu iddia etmeleri örneğinde olduğu gibi...

Etnik azınlıklara ilişkin resmi veriler kaydedilmediğinden, Türkiye’de yaşayan Çingenerin (Romanlar, Domlar, Lomlar ve Göçebeler) sayısı halen tartışma konusudur. 1960’ların ortalarından beri, nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin soru bulunmamaktadır. Türkiyeli Çingene gruplarının sayısı üstüne akademik araştırmalar sınırlı ve oldukça yenidir. Türkiye’de yaşayan Romanlarla ilgili sıkça kullanılan sayı 500,000–600,000’dir. Bu sayı, 1831 Osmanlı nüfus sayımına dayanır.¹⁰ Kemal Karpat, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun toplam nüfusunu 3,6 milyon, Çingene nüfusunu ise (Balkanlar’daki Romanlar dâhil olmak üzere) yaklaşık 36,500 olarak belirtmiştir.¹¹ Günümüzde Türkiye’deki Çingene nüfusuna ilişkin tahminler, bu sayılara dayalı demografik yansımalar göz önüne alınarak hesaplanır. Ancak, Osmanlı istatistiklerinde, kadınlar ve genç kızlar, 15 yaşın altındaki erkek çocuklar ve 60 yaşın

institutionens småskriftsserie, Uppsala, Uppsala University Press; Daniel G. Bates (1973), *Nomads and farmers. A study of the Yörük of Southeastern Turkey*, Michigan, Ann Arbor; ayrıca Yaşar Kemal’in 1971 tarihli eseri, *Binboğalar Efsanesi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, [*Legend of the Thousand Bulls*, Londra, Harvill Press, 1976]). Aslında Geygelliler, Lewis’in de belirttiği gibi biraz Romanca konuşurlar; bkz. G. L. Lewis (1955), “The Secret Language of the Geygelli Yörüks”, *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul.

⁹ Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde de özellikle 1980’ler ve 1990’ların ortalarında Aleviler, dışlanma ve ayrımcılık tartışmalarının konusu olmuştur. (bkz. Aliza Marcus, 1996, “Should I Shoot You?: An Eyewitness Account of an Alevi Uprising in Gazi”, *Middle East Report, No. 199, Turkey: Insolvent Ideologies, Fractured State* (Nisan-Haziran), s. 24–26). Ayrıca bkz. David Shankland (2007), “The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition”, *Islamic Studies Series*, Londra, Routledge; Hege Irene Markussen (2004), *Alevis and Alevism: Transformed Identities*, İstanbul, İsis Yayıncılık. Adrian Marsh ve Elin Strand (2004), “Gypsies and Alevis: The Impossibility of Abdallar Identity?”, aynı kaynakta s. 154-74; David Zeidan, “The Alevi of Anatolia”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, Aralık 1999; Tord Olsson, Elizabeth Özdalga ve Catherina Raudvere [ed.] (1998), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*, İstanbul ve Stockholm, İsvaç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 8.

¹⁰ Kemal Karpat (1985), *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, s. 109–15.

¹¹ Karpat’ın verdiği rakamlardan alınmıştır, aynı kaynakta s. 109-15.

üstündeki erkekler ile Müslüman ve göçebe Çingene gruplar çoğunlukla var olandan daha az yer almıştır. Geçmiş yıllarda, Roman ve diğer sivil toplum kuruluşlarından araştırmacılar ve aktivistler, ülkedeki Çingene nüfusunun 2–5 milyon arasında olduğunu öne sürmüştür.¹²

Çingenelerde kimliklerin karmaşıklığı, daha detaylı biçimde incelenmesi gereken bir konudur. Türkiye'nin doğusundaki farklı Çingene grupları yeterince tanınmaz; Türkiye'deki Dom ve Lom topluluklarına ait bilgiler 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı tarihli Journal of the Gypsy Lore Society'nin "Notlar ve Sorular" bölümünde arada sırada boy gösteren kısa atıflardan ibarettir. Türkiye'deki Çingenelere ait en önemli özellik, kimliklerin çeşitliğidir; bu durum, Avrupa'da yaygınlaşan ve son yıllardaki Roman aktivizminden türeyen siyasi hareketin temelindeki birleşmiş Roman kimliği anlayışından farklıdır.

Türkiye'nin Çingeneleri kimlerdir?

Avrupa Çingeneleriyle kültür, dil ve ekonomik özellikler paylaşan bir grup olan Türkiye Romanları arasında, çoğu meslekleriyle tanımlanan birçok alt-grup (sepetçiler, kalaycılar, bohçacılar, hamamcılar, hamallar, arabacılar vb) mevcuttur. Romanlar arasındaki sınıf sisteminde, müzisyenler (İsveç ve Birleşik Krallık gibi diğer ülkelerin aksine) çoğunlukla elit kesimdir. Çoğu Sünni Müslümandır, ancak özellikle ülkenin doğu kentlerinde ve İstanbul'un varoşlarında yaşayan göçmen ya da yerleşik pek çok Alevi Roman vardır. Çoğunlukla belirli mahallelerde otururlar, sosyal ve ekonomik açıdan ayrımcılığa maruz kalırlar ve Türkiye toplumunun genelinden ayrılmış durumdadırlar. Kırkın üzerinde dernek ve iki federasyon çatısı altında örgütlenmişlerdir.

Domlar, Ortadoğu'daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Ermeni tarihçilerin kayıtlarındaki referanslar doğruysa Türk topraklarının güneydoğusuna (Diyarbakır, Antakya, Mardin) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerinde yaşar ve esas olarak davul ve zurna çalarak müzisyenlikle hayatlarını kazanırlar. Kendi dilleri olan Domari'yi (ya da Türkçede Domca) korumuşlardır ancak Kurmanci, Zazaca ve Türkçe de konuşurlar, Domca'yı daha çok grup içinde kullanmayı tercih ederler. Kültürel açıdan Kürt nüfusa yakın olmalarına rağmen, onlar tarafından belirgin ve şiddetli ayrımcılığa maruz kalmışlardır, belgelenmiş fiziksel saldırı ve cinayetler mevcuttur. Ayrıca bölgedeki güvenlik kuvvetlerinden de ayrımcı muamele gördüklerini ifade etmektedirler. Domların çoğu tasavvufi İslam'a ve yerel şeyhlere yakındır ancak Doğubayazıt civarında yaşayanlardan bazıları Yezidi'dir.

¹² Bkz. Uluslararası Roman Çalışmaları Ağı. "Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roman (Gypsy) communities in Istanbul", British Council, Türkiye, 2005. Türkiye'nin yedi bölgesindeki şehirleri kapsayan ERRC/hYd/EDROM araştırmasında görev alan araştırmacılar, bu sayının 4,5–5 milyon olduğunu tahmin etmektedir. Trakya bölgesindeki Romanlar, bölge nüfusunun yüzde 6-7'sini oluştururken, tüm Türkiye'deki Çingene toplulukların (Roman, Dom, Lom ve Göçebeler) ülke nüfusuna oranı yüzde 2'dir.

Yaklaşık 500,000 civarında bir nüfusa sahiptirler ancak bu sayının daha ileri araştırmalarla doğrulanması gerekmektedir. Genellikle aşırı derecede yoksuldurlar ve pek çoğu göçebedir.

Lomların kökenleri son derece belirsizdir. Yine de 11. yüzyılda Romanlardan “ayrılan” ve batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’nun doğusunda kalmış bir grup olmaları muhtemeldir. Günümüzdeki Lom nüfusu çoğunlukla, 1870’lerde Kafkasların fethinin ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye’ye göçe zorlananların torunlarından oluşur. Şimdilerde kuzey doğu ve Karadeniz bölgesinde küçük topluluklar halinde yaşamakta ve küçümseyici bir deyim olan Poşa kelimesiyle adlandırılmaktadırlar. Çoğunluğu yerleşiktir ve tarımla uğraşırlar, ancak bazılarının mesleği de vardır, fakat bu kişiler Türkiye’de mevki sahibi çok sayıda Çingenenin yaptığı gibi etnik kökenlerini “saklamaktadır”. Bazıları anadilleri olan Lomavren’i konuşmayı ve müzisyenlik geleneğini sürdürmektedir ancak çoğu, dilini “kaybetmiş”tir ve 60 yaşın altındakilerin çok azı bu dili akıcı biçimde konuşabilmektedir. Nüfusları 150,000 kadardır ancak bu sayılarla ilgili tahminde bulunmak çok zordur.

Geygelliler ve diğer gezgin gruplar, etnografik çalışmalarda “Yörük” olarak tanımlanan esas göçebe Çingene gruplarıdır. Çoğu Alevidir ve (İstanbul Kuştepe’deki Aleviler ya da İç Anadolu’daki Geygelli Yörükleri gibi Çingenece kimi kelimeleri kullanarak iletişim kurmalarına rağmen) yerleşik hayata geçenlerden bazıları Alevi kimliğini benimsemiş ve Çingene mirasını reddetmiştir. Kökenleri Ortaçağ’daki Çingene topluluklarına dayanan fakat artık kendini onlarla özdeşleştirmeyen, başka kimlikler benimsemiş bazı gruplar da mevcuttur. Bu grupları ayırt etmek güçtür zira çoğu Türk toplumunun sınırları içindedir ve sayıları hakkında tahminde bulunmak da mümkün değildir. Trakya’da Mangosür ve Çalgar dâhil olmak üzere bir dizi isimle bilinirler ve diğer Çingene toplulukları çoğunlukla bu gruplardan birileriyle evlenmez.

Romanlar, Domlar, Lomlar ve “Çingeneler” (İngilizcedeki “gypsy” kelimesine yakın, küçümseyici ve olumsuz çağrışımları olan sözcük) arasındaki farklılıklar, araştırmacılara en net aktarılan kavramlardan biridir.¹³ Örneğin, Bodrum-Milas’ta, Selimiye Mahallesi’nde görüşülen Romanlardan biri "Hepimiz Türk ve Müslümanız" cümlesini özellikle vurgulamış ve "Romanlar temiz, çalışkan ve ahlaklı insanlardır, Çingeneler ise pis, gezgin hırsızlardır..."¹⁴ diyerek Romanlarla Çingeneleri birbirinden ayırmıştır. Araştırma esnasında hemen hemen tüm durumlarda, "Çingeneler" ve diğerleri arasında yapılan ayırım, olumsuz basmakalıp örneklere ve önyargılara dayanıyordu. Bu önyargıların çoğu, farklı gruplar tarafından iyice içselleştirilmiş görünmektedir. Örneğin Bursa’da görüşülen Romanlardan biri, Roman olarak doğmanın "doğal olarak işsiz"¹⁵ anlamına geldiğini belirtmiştir.

¹³ Bkz. Sonia Tamar Seeman (2006), “Presenting “Gypsy“, Re-Presenting Roman: Towards an Archaeology of Aesthetic Production and Social Identity”, Music and Anthropology; the Journal of Musical Anthropology of the Mediterranean, no. 11, http://levi.provincia.venezia.it/ma/index/number11/seeman/see_0.htm

¹⁴ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ekim 2006, Bodrum.

¹⁵ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ağustos 2006, Bursa.

Kendilerine atfettikleri özellikler ve geniş grup içinde kimliklerini kabullenişleri, her durumda Çingeneliğin en güvenilir göstergesi gibi görünmektedir. Öte yandan dışarıdan yapılan tanımlamalar da çok önemlidir, zira toplumun geneli, devlet ya da resmi görevliler kimin Çingene olup, kimin olmadığını belirlenmesinde hayati bir rol oynar. İstanbul Kuştepe'deki Teber-Abdalların (Aleviler) çoğu, mahalledeki Roman toplulukla ortak kültürel biçimlenme ve adaptasyona rağmen, "Çingene" olmadıkları konusunda çok nettir. Kürt, Abdal ya da Roman fark etmeksizin tüm görüşülenlerin ifadelerine bakıldığında, mahalleye göre kimlik belirlemede ana etken, iş ararken, çocuklarını okula kaydettirirken ya da devlet kurumlarıyla irtibata geçtiklerinde iletişim kurdukları kişilerin kendilerini "Çingene" biçiminde damgalamalarıdır.

Ayrıca, kendilerine atfettikleri özellikler, geçmişteki gibi grubun tamamının (örneğin Sulukule, Kuştepe, Çinçin Bağları ve Hançepek'tekiler) sürdürdükleri meslekleri ve "etnik olarak" daha önceki tanımlamaları da içermektedir. İstanbul Sulukule'de ve Diyarbakır Hançepek'te bir zamanlar müzisyen ve dansçı olanlar şimdi geri dönüşüm ve kâğıt toplama işine dönmüş, Kuştepe'de Atina Yunancasından bir hayli etkilenmiş bir Roman dili konuşanlar, eskiden sepetçilik yaparken, şimdi çiçek satarak ya da mobilya cilalayarak hayatlarını kazanıyor, Ankara Çinçin Bağları Mahallesi'nde faytonculuk ya da tüccarlık yapanlar özellikle kentsel dönüşüm sürecinde mahallelerinin geniş ölçüde yıkılmasıyla beraber, İstanbul'a göç ederek turistik semtlerde ayakkabı boyacılığına başlamışlar. İster demirci, ister ayı oynatıcısı, ister tarakçı olsun, meslek alanındaki bu kayma, Romanların kendini tanımlama ve göç hikâyelerini etkilemiştir. Yine bazı meslekler, özellikle diğer mesleklere göre daha "Çingenelere özgü" kabul edildiği için - diğerlerinden daha yüksek statüye sahip olan müzisyenlik gibi- önemli bir kimlik işareti sayılmıştır. Öyle ki, eskide kalan "geleneksel" meslekler, araştırmaya katılanların pek çoğu için kendi kimliklerinin bütünleyici bir parçasıdır. Ancak yine de değişen ekonomik koşullar ve sosyal gerçeklikler, güncel mesleklerin artık güvenilir bir kimlik göstergesi olmadığını göstermektedir.

Ekim 2006'da Erzurum'daki bir Poşa (bu tanım olumsuz çağrışımlarına rağmen yaygın olarak kullanılmaktadır) topluluğuyla görüşen araştırmacılar, bu karmaşıklığa tanık olmuştur. Şehrin dışında bulunan sanayi mahallesinin nüfusu Kürtlerden ve Çingenelerden oluşmaktadır. Topluluğun dışındakilere göre, buradaki Çingeneleri tanımlamak için birçok terim kullanılır; Poşa, Dom ve Göçebe bunların en yaygınlarıdır. Araştırmacılar, bölgedeki Çağlayan Mahallesi'nde bir grup genç erkekle görüşme yapmıştır. Gruptan bazıları, kendini Poşa olarak tanımlayıp, Poşaların güvenilirmez, sadece "kirli işler" yapan, suçlu ve toplum dışı olduklarına ilişkin önyargılara itiraz ederken, bazıları da Kürt olduklarını iddia etmiştir. Mahalledeki başka bir aile de araştırmacılara, esasen Kürt olduklarını söylemiştir. Görüşme sırasında ailenin çocuklarından biri, günlük yaşamda başkalarından farklı kelimeler kullandıklarını açıklamaya girişmiş (bunlar çok bilinen Romanca kelimelerdir: örneğin, pani-su, manro-ekmek) ve gruptakileri "manus" (Çingene dilinde "adam" kelimesine benzeyen bir sözcük) olarak tanımlamıştır. 500 haneden oluşan ve çoğunluğu "Poşa" olan bir topluluğun içinde yaşayan bu aile, 1960'lara kadar göçebe bir hayat sürmüştür.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Aşkale'de görüşülen Çingenerler "Göçebe" deyimini kullanmayı tercih etmiştir. Konu ile ilgili olarak enine boyuna konuşan bir aile, araştırmacılara, Artvin'den gelen "Gürcüler" olduklarını ve 30 yıl önce Aşkale'ye yerleştiklerini anlatmıştır. Bundan önce ise, kışı Aşkale'de, yaz aylarını Artvin civarında geçirmişler, başkaları da göç ederek onlara katılmış ve böylece topluluk, bölgede 300, mahallede 20 haneye ulaşmıştır.

Adana'da görüşme yapılan bir kişi, "Çingene" olarak nitelendirilmek istemediği için kendi mahallesine varmadan otobüsten indiğini ve kendisine "Çingene" yerine "Roman" denmesini tercih ettiğini söyleyerek, Çingenerlerin suç, yoksulluk ve kötü davranışlarla özdeşleştirildiğinden¹⁶ bahsetmiştir. Adana'da görüşülen bazı kişiler de bindikleri taksinin şoförünün, gittikleri mahalleyi ve kimliklerini bilmesi halinde, ücreti ödememelerinden şüpheleneceğini düşündükleri için kendi mahallelerine varmadan önce taksiden indiklerini belirtmiştir.

Edirne Keşan'da, araştırmacılara "Biz Türk ve Müslümanız ancak aynı zamanda Romanız" denmiştir.¹⁷ Araştırma sırasında defalarca tekrarlanan bu örnek, Türk kimliğinde odaklanan milliyetçi ideolojinin başarısını göstermektedir. İlçede bulunan dört Roman derneğinden biri, aşırı milliyetçi siyasi partilere yakınlığıyla Türkiyeli Romanlar arasında yaygın olan milliyetçi kimliği yansıtmaktadır. Araştırmacılar, ülkenin değişik kentlerinde, ayrı bir grup olma kavramına kuşkuyla yaklaşan Çingenerlerle karşılaşmıştır. Görüşmeler, Çingenerleri "farklı" bir grup olarak tanımlamadaki "bölücülük" potansiyelinden rahatsız olanlar tarafından sık sık kesilmiştir. Örneğin İstanbul-Kuştepe'deki araştırma ziyaretinde, grubun dışından tartışmayı dinleyen biri, Romanların Türk toplumu tarafından ayrımcılığa maruz kaldığı öne sürülünce, araştırmacılara ve onlarla konuşan Romanlara sinirlenmiş, uzun bir söylev çekmiştir.¹⁸ Görüşülen herkes, devlete bağlılıklarını vurgulamaya çok özen göstermiştir. Örneğin İzmit'te Romanlar, oğullarını devleti korumak üzere askere gönderdiklerini, böylece "bölücülerle mücadelesinde devlete destek olduklarını" söylemiştir. Ayrıca, "Cumhuriyet'in bütünlüğünü baltalamaya çalışanlara karşı olduklarını da" ifade etmişlerdir.

Türkiye'deki Romanlar arasında doğum, ölüm ve evliliğe ilişkin adetler, esasen sadece Romanlara özgü değil, toplumun geneli tarafından paylaşılan türdendir. Bu konudaki kutlama, hediye verme ve dini merasimler gibi adetlerin çoğu (yeni doğan bebeği nazardan korumak için nazar boncuğu takmak gibi) Romanlar arasında da benzerdir. Tüm geleneklerde olduğu gibi ermişlere ve "doğanın güçleri" ne kıymet verme, Türkiye'deki Çingene toplulukları arasında yaygındır (Alevilerin ve Balkanlar'daki Çingenerlerin Kakava ya da Hıdrellez kutlaması gibi). Ancak bu, özellikle kırsal kesimdeki başka birçok topluluğun da paylaştığı bir özelliktir ve "Çingene" tarihindeki inanışların değil, bölgedeki farklı dini etkilerin bir yansımasıdır. Müslüman ve Hıristiyan ibadet biçimleri arasındaki senkretizm* düzeyi hayli yüksektir; söz

¹⁶ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Eylül 2006, Adana.

¹⁷ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Eylül 2006, Keşan.

¹⁸ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ocak 2007, İstanbul.

gelimi Aleviler, Abdallar ve Yezidi gruplar arasında senkretik inanç biçimleri açıkça görülmektedir.

Dilsel açıdan bakıldığında da son derece karmaşık bir tablo ortaya çıkar ve bunu ayrıntılı bir biçimde belgeleyebilmek için çok daha büyük ve derinlemesine bir araştırma gerekir. Örneğin, Türkiye'nin batısındaki Romanlar arasında, kendi dillerinde konuşma becerisi, Bulgaristan ile karşılaştırıldığında nispeten düşüktür. Genellikle daha yaşlı nüfusun sahip olduğu bu beceri, özellikle Balkanlar'daki Müslüman Çingener arasında konuşulan Xoraxane ve Arlia lehçeleri etrafında kümelenmiştir. Diğer bölgelere ait lehçeleri (örneğin Kuştepe'de Selanik Romancası ya da Tophane'de Atina Romancası) konuşan geniş ailelere ilişkin örnekler de mevcuttur. Trakya'nın bazı yerlerinde, Güney ve Orta Bulgaristan'dan gelen ve Ulah dili konuşan Romanlara rastlanmaktadır ancak bunlar yerleşik değillerdir.¹⁹ Gelibolu'daki bir örnekte, 1930'larda Romanya'da yaşadıkları zulümden kaçıp Türkiye'ye iltica eden bir aile, buraya Ulah dilinin epey değiştirilmiş bir türünü taşımıştır.

Batı Anadolu'da durum yeniden farklılaşır: Bursa'da, 2000 kişilik nüfusa sahip Mustafa Kemal Paşa Mahallesi'nde ve hatta daha geniş Çingene nüfusuna sahip Yenidere Mahallesi'nde dört farklı lehçe konuşulur. (Halen İstanbul Dolapdere'de yaşayan bir Roman, Yenidere Mahallesi nüfusunun 10 bin kişi olduğunu belirtmiştir). Anadilin kullanımı, Ankara bölgesinde azalır. Ancak karmaşa, Domlar arasındaki dilsel beceri seviyesinin çok yüksek olduğu Türkiye'nin doğu bölgelerinde bir kez daha ortaya çıkar. Türkiye'nin güneydoğusunda Dom, Kürt ve Arap dillerinin karışımından oluşan bir dilin varlığı belgelenmiştir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Lom nüfusun anadil kullanımının boyutları henüz tam bilinmemektedir. Bu kısa özetle de belirtildiği gibi dilsel çeşitlilik, gelecekte yapılacak araştırmalar için zengin bir kaynak sağlayacaktır.

Türkiye Çingeneri, dini inanışlar bakımından da çeşitlilik gösterir. Sünniler, Şiiler, tarikatlara yakın gruplar (Diyarbakır Hançepek Mahallesi ve Balıkesir'de Roman grupların dâhil olduğu iki tarikat vardır) ve hatta Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Ani yöresinde küçük Yezidi Çingene grupları mevcuttur. Yehova Şahitliği inancını benimsemiş kişilere ve Trakya'da yaşayan bazı Ortodoks Hıristiyanlara da rastlamak mümkündür. Türk vatandaşlığı kavramının İslam inancıyla tamamlandığı kabul edildiğinden, Müslümanlık dışındaki kimlikleri belgelemek sorun yaratmıştır. Araştırma sırasında yöneltilen dini inanışla ilgili sorular, "Çingencilik" kimliği üzerinde özel bir etkiye sahiptir. Kimileri, gündelik yaşamda bazı ritüelleri "kendi bildikleri yoldan, kendi bildikleri şekilde" yapan başkalarının Müslüman olmadıklarını iddia ederken, bir diğer grup ise İslamın şartlarını yerine getirdiklerini, camiye gittiklerini söyleyerek, kendilerine "Çingene" denmesine tepki göstermektedir. "İnançsızlık", Bizans, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi dâhil olmak üzere tarih boyunca Çingenerlere sık sık yöneltilen bir

* Senkretizm: Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırma. (TDK)

¹⁹ ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ocak 2008, Silivri

suçlamadır ve "azınlık" kavramı da esasen, Cumhuriyet için temel belge niteliğinde olan 1923 Lozan Antlaşması'na göre "gayrimüslim" olmakla bağlantılıdır. Çingene nüfus arasında Alevilik, Şiiilik gibi İslam mezhepleri pek fazla benimsenmemiş ve Sünni İslam haricinde herhangi bir inanca bağlı olanlar (bunlar genellikle Türkiye dışından gelen gruplardır) hep azınlıkta kalmıştır.

Türkiye’de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve

Anita Danka¹

I. Uluslararası ve Bölgesel İnsan Hakları Koruma Çerçevesine Uyum

Birleşmiş Milletler (BM) Standartları

Türkiye Cumhuriyeti, temel insan hakları sözleşmelerinin büyük çoğunluğuna taraf bir ülkedir. Birleşmiş Milletler Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de (ICCPR), 23 Eylül 2003 tarihinde onaylanmış ve 23 Aralık 2003’te yürürlüğe girmiştir. Sözleşme’nin 26. maddesi herkesin kanun önündeki eşitliğini ve herkes için eşit korumayı garanti altına alır. Bu madde, tanınmış tüm haklara ilişkin ayrımcılığı yasaklaması nedeniyle “müstakil” bir ayrımcılık yapmama garantisi niteliğindedir ve ayrımcılığın yasaklandığı alanlara ilişkin liste “açık uçlu”dur. ICCPR, azınlık haklarına özellikle gönderme yapan bir hüküm içeren tek evrensel anlaşmadır. 27. madde, azınlıkların kültürlerini sürdürmelerini, dinlerini açıkça sahiplenmelerini, ibadet etmelerini ve topluluk içinde kendi dillerini kullanmalarını teminat altına alır. Türkiye, sözleşmeyi onaylarken 27. maddenin kapsamını ciddi ölçüde sınırlandıracak bir çekince koymuştur. Türkiye, bu sözleşmenin hükümlerinin, “yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını” ve sözleşmenin “ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu” beyan etmiştir. Bunun dışında, 27. maddenin hükümlerini, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek’lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını” da saklı tutmuştur.² Bu çekinceye altı ülke³, “Türkiye’nin bahsi geçen Sözleşme’nin

¹ Yazar, çalışmaya katkısından dolayı Oliver Pahnecke’ye teşekkür eder.

² Sözleşmenin tam metni ve çekinceler için bkz:

<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411/MEDEN%C4%B0%20VE%20S%C4%B0YAS%C4%B0%20HAK%20LARA%20C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.doc>

³ İtiraz eden ülkeler Güney Kıbrıs, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Portekiz ve İsveç’tir.

konusuna ve amacına bağlılığına ilişkin şüphe uyandırdığı” gerekçesiyle itiraz etmiştir.⁴

İsveç, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile kanunlaştırılmış yerleşik teamül hukukuna göre, bir sözleşmenin hedef ve amacıyla bağdaşmayan çekincelere izin verilemeyeceğini ve Türkiye’nin ICCPR’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli olan tüm hukuki değişimleri üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

ICCPR’nin Birinci İhtiyari Protokolü, Türkiye tarafından 24 Ekim 2006’da onaylanmış ve 24 Şubat 2007’de yürürlüğe girmiştir. Böylece BM İnsan Hakları Komitesi, Türkiye tarafından haklarının ihlal edildiğini iddia eden bireylerin şikâyetlerini inceleme hakkına sahip olmuştur. ICCPR’nin idam cezasının ilga edilmesine ilişkin İkinci İhtiyari Protokolü ise 2 Mart 2006’da onaylanmış ve Haziran 2006’da yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ni (ICESCR) 23 Eylül 2003’te onaylamış ve Sözleşme, 23 Aralık 2003’te yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu Sözleşme için de ICCPR’dekine benzer çekinceler koymuş; sözleşmenin hükümlerini, yalnızca “diplomatik ilişki içinde olduğu taraf devletlere karşı uygulayacağını” ve sözleşmenin “ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ve yasal ve idari düzenininin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu” beyan etmiştir. Türkiye ayrıca, “Sözleşme’nin 13. maddesinin 3. ve 4. paragrafları hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 3., 14. ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını” saklı tutmuştur.⁵ Türkiye’nin ICCPR’ye koyduğu çekincelere itiraz eden ülkeler, yine aynı hukuki temellere dayanarak ICESCR’ye dair çekincelere de karşı çıkmışlardır.

Ekonomik ve kültürel haklar, imzacı devletlere, “mevcut kaynaklarının azamisi ile” hareket etmeye ilişkin olarak “aşamalı yükümlülük” getirmektedir.⁶ Ancak şunu vurgulamak önemlidir:

⁴ İsveç tarafından yapılan itiraz en kapsamlı olanıdır: “Sözleşme’yle tanınmış hakların güvence altına alınması ve bu haklara saygı gösterilmesinin, yargı yetkisine tabi bireylerle ilişkilerinde tüm taraf Devletler için bir zorunluluk olduğu unutulmamalıdır. Ulusal topraklarla sınırlandırma, taraf Devletin yükümlülüklerine bu açıdan ters düşmektedir ve Sözleşme’nin konusu ve amacıyla bağdaşmamaktadır... Daha detaylı bir netleştirmenin yokluğu neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na yapılan genel gönderme, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilgili hükme ilişkin derogasyonunun seviyesini açıkça belirtmemekte; Türkiye Cumhuriyeti’nin, Sözleşme’nin konusuna ve amacına bağlılığına ilişkin ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Azınlık mensuplarının haklarına, Sözleşme’nin 27. maddesi gereği, ayrımcılık yapılmaksızın saygı gösterilir. Sözleşme’nin 27. maddesine ilişkin olarak İnsan Hakları Komitesi’nin 23. Genel Tavsiyesi’nde belirttiği üzere, azınlıkların varlığı devletin kararına göre değişmez; objektif bir kriterle değerlendirilmesi gerekir. 27. maddenin uygulanmasının Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Lozan Antlaşması ile ek hükümlerinin altında kalması, İsveç Hükümeti’ne göre, Sözleşme’nin konusuyla ve amacıyla bağdaşmamaktadır. Belgenin İngilizce metni için bkz: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/docs/ObjectionsICCPR.pdf>, s. 30–31.

⁵ Sözleşmenin metni ve Türkiye’nin beyanı ve çekinceleri için bakınız:

<http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411/EKONOM%C4%B0K,%20SOSYAL%20VE%20K%C3%9CLT%C3%9CREL%20HAKLARA%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.doc>

⁶ Bu kavrama ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (BMESKHK) şu

Sözleşme'nin 2(2). maddesi ile düzenlenen “ayrımcılık yapmama” yükümlülüğü derhal uygulanmalıdır ve bu yükümlülük aşamalı tahakkuka ya da kaynakların uygunluğuna tabi değildir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), tüm çocuklar (18 yaşın altındaki her insan “çocuk” olarak tanımlanır) tarafından, hiçbir ayrımcılığa tabi olmadan kullanılacak hakları sıralamaktadır. 3. madde, Sözleşme'nin temel ilkesini, “çocuğun yararı” olarak ortaya koyar ve bu ilkenin, çocuğu ilgilendiren bütün faaliyetlerde göz önüne alınması gereken ilk unsur olması gerekliliğini belirtir. Sözleşme, Türkiye tarafından 4 Nisan 1995'te onaylanmış, 4 Mayıs 1995'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin 17., 29. ve 30. maddelerindeki hükümleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın lafzına ve ruhuna uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutmuştur.⁷ İrlanda, Hollanda ve Portekiz, bu çekinceye, “ulusal hukukun genel ilkelerine gönderme yapılarak Sözleşme'den doğan sorumlulukları sınırlandırma amacı taşıyan böylesi çekincelerin, bu Devletlerin, Sözleşme'nin konusuna ve amacına bağlılıklarına ilişkin şüphe uyandırabileceği ve ayrıca uluslararası sözleşme hukukunun temellerinin zayıflamasına katkıda bulunacağını”⁸ belirterek itiraz etmiştir.

Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye'nin başlangıç raporunu Mayıs ve Haziran 2001'de incelemeye almış ve Sözleşme'nin 17., 29. ve 30. maddelerine konan çekincelere ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Komite, “Bu çekinceler, bazı durumlarda, özellikle eğitim, ifade özgürlüğü, kendi kültürünü yaşatma ve kendi dilini konuşma haklarına ilişkin alanlarda, 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınmamış etnik gruplara ait çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir”⁹ demiştir.

Komite ayrıca, “Ombudsman” ya da “çocuk komisyonu” gibi, çocuk haklarını takip edecek ve Sözleşme'yle korunan haklarının ihlal edildiğine ilişkin çocuklardan gelecek şikâyetleri kayda geçirip çözümünü ilgilenecek bağımsız yapıların yokluğuna da dikkat çekmiştir.¹⁰ Raporda, “Ayrımcılık yapmama ilkesinin (Sözleşme'nin 2. maddesi) 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınmayan çocuklara tam olarak uygulanmadığı belirlenmiştir; özellikle Kürt kökenli çocuklar; özürlü çocuklar, evlilik dışı doğan çocuklar, kızlar, mülteciler ve mülteci

açıklamayı yapmaktadır: “Aşamalı yükümlülük kavramı ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilemeyeceğinin kabul ve teyit edildiğini ortaya koymaktadır... Yine de hakların zaman içinde veya diğer bir deyişle giderek artan bir şekilde gerçekleşmesi yükümlülüğünün içinin boşaltılacak şekilde yanlış yorumlanmaması gerekmektedir... Dolayısıyla bu ibare söz konusu hedefe mümkün olduğunca çabuk ve etkin bir şekilde ulaşma yükümlülüğü getirmektedir...” Bakınız: BMESKHK 3 No'lu Genel Tavsiye, Taraf Devlet Yükümlülüklerinin Niteliği (Sözleşme 2. Madde, 1. Paragraf), Paragraf 9. <http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY03.doc>

⁷ Metin için bkz: http://www.shcek.gov.tr/Cocuk_Haklari/Cocuk_Haklarina_Dair_Sozlesme.asp

⁸ Çekince metinlerinin İngilizcesi için bkz: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/11.htm>

⁹ Çocuk Hakları Komitesi, Sözleşmenin 44. Maddesi Uyarınca Taraf Devletler Tarafından Sunulan Raporların Değerlendirilmesi, Çocuk Hakları Komitesi'nin Sonuç Gözlemleri: Türkiye, Crc/C/15/Add.152 / 8 Haziran 2001, Paragraf 11. http://www.shcek.gov.tr/Cocuk_Haklari/BM_CH_Komitesi_Sonuc_Gozlem.asp

¹⁰ Aynı kaynakta, paragraf 19.

statüsü kazanmak isteyen çocuklar, ülke içinde iç göçe tabi tutulan çocuklar ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan çocuklar ile özellikle yeterli sağlık ve eğitim olanaklarına erişebilme imkânlarına göre kırsal kesimde bulunan çocuklar bakımından tam anlamı ile uygulanmamasından kaygı duyulmaktadır”¹¹ ifadesine de yer veren Komite, şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Komite, ayrımcılığı engellemek ve ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almasını taraf devlete tavsiye etmektedir. Komite ayrıca, çocuklara yönelik ayrımcılığı izlemek amacıyla uygun verilerin toplanmasını tavsiye etmektedir, bu bağlamda öncelikle yukarıda belirtilen zor durumdaki gruplara mensup kişiler, tüm ayrımcılık biçimlerinin sona erdirilmesini amaçlayan kapsamlı planlar geliştirecek bir bakış açısı ile ele alınmalıdır.”¹²

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW), cinsiyete dayalı ayrımcılığın yok edilmesini sağlayacak yöntemlere ve devletlerin yükümlülüklerine ilişkin ana hatları belirlemiştir. Bu belgede yazılı haklar, kanun önünde eşit muamele görme hakkını; eğitimde, siyasete katılmada, istihdamda, sağlık ve ekonomide eşitlik hakkını; cinsel sömürüye uğramama hakkını ve eşitsizliğin üstesinden gelmek için geçici özel önlemler alma imkânını içermektedir. Türkiye, bu Sözleşme’ye 20 Aralık 1985’te katılmıştır ve Sözleşme, 19 Ekim 1986’da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme’nin 29. maddesinin 1. fıkrasına, 15. maddesinin 2. ve 4. fıkralarına ve 16. maddesinin 1 (c), (d), (f) ve (g) bentlerine çekince koymuştur. 20 Eylül 1999’da Türk Hükümeti, 29. maddenin 1. fıkrası hariç olmak üzere diğer çekincelerini geri çekmiştir.

Ocak 2005’te, CEDAW Komitesi Türkiye’nin Sözleşme’yle uyumunu incelemiştir. Komite, Türk hukukunun, Sözleşme’nin 1. maddesine uygun biçimde, kadına yönelik bir ayrımcılık tanımı içermediğini endişeyle belirtmiştir.¹³ Komite ayrıca, Ceza Kanunu ile Medeni Kanun’un bazı hükümlerindeki kadınlara ve kızlara yönelik ayrımcı ifadelerin varlığını sürdürdüğünü açıklamıştır. Komite özellikle, genital muayene ya da bekâret kontrolünün bazı koşullar altında kadının rızası olmaksızın yapılabilmesinin ve Ceza Kanunu’nda “namus cinayeti” yerine “töre cinayeti” teriminin kullanımının, kadınlara yönelik böylesi suçların faillerinin daha az etkin biçimde kovuşturulmasına ve daha düşük cezalar almasına neden olabileceğine ilişkin endişe taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Komite, 15–18 yaş arası gençlerin karşılıklı rızaya dayalı cinsel ilişkilerinin cezalandırılmasının, özellikle de ataerkil tutumların sürekliliğinin ışığında, genç kadınlar üzerinde daha ciddi etkiler yaratacağını belirtmiştir. Komite, “tüm koşullar altında genital muayenenin kadının rızasına bağlı olması; töre ya da namus adına işlenen tüm suçların nitelikli insan öldürme sayılması ve kanun tarafından en ağır cezaya tabi tutulması; 15–18 yaş arası gençlerin karşılıklı rızaya dayalı cinsel ilişkilerinin cezalandırılmasının yeniden gözden geçirilmesi” konularında Türkiye’yi teşvik etmiştir.

¹¹ Aynı kaynakta, paragraf 29.

¹² Aynı kaynakta, paragraf 30.

¹³ Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Türkiye Değerlendirme Raporu. s. 4. (32. Oturum. 10–18 Ocak 2005.) Raporun İngilizce tam metni için bkz. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/464/38/PDF/N0346438.pdf?OpenElement>.

Komite, ayrıca, aile içi şiddet dâhil olmak üzere kadınlara yönelik şiddetin devam ettiğine ve barınaklar dâhil olmak üzere şiddet mağduru kadınlar için destek hizmetinin nicel olarak yetersizliğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Bunun yanında, Komite, Belediyeler Kanunu'yla, hayata geçirilmesinin denetimini sağlayacak yeterli mekanizmalar olmaksızın ve masrafların karşılanacağı güvence altına alınmaksızın, barınak oluşturma sorumluluğuna ilişkin yetkinin belediyelere verildiğine işaret etmiştir. Komite, Türkiye'ye “insan haklarının ihlali anlamına gelen aile içi şiddet de dâhil olmak üzere kadına yönelik şiddeti engelleme ve onunla savaşmaya ilişkin çabalarını arttırması” yönünde çağrıda bulunmuştur.

Komite, “siyasi ve kamusal yaşamın tüm alanlarında kadınların temsiliyetinin yetersizliği ve özellikle, hem ulusal hem de yerel karar mercilerindeki eşitliklerini sağlama yönündeki ilerlemenin üzücü derecede yavaş olması”, “okuma-yazma bilmeyen kadın oranlarındaki yükseklik”, “kızların ve kadınların, eğitim-öğretimin tüm kademelerine devamlılığına ve bitirmelerine ilişkin oranların düşüklüğü” ve “bu tutarsızlıkların, bölgesel ve etnik farklılıklarla daha da ciddi hale gelmesi nedeniyle” duyduğu kaygıyı da vurgulamıştır. CEDAW Komitesi, ayrıca, “anadili Türkçe olmayan kadın ve kızların eğitime erişim ve eğitimde başarı alanlarında ayrımcılığın birçok çeşidiyle yüz yüze geldiklerini” ve “okullar ile üniversitelerde başörtüsü takma yasağının kızlar ve kadınlar üzerindeki etkilerini” kaydetmiştir. Komite, “kadınlardaki yüksek okuma-yazma bilmeme oranının düşürülmesi, kızlarla kadınların, eğitim ve öğretimin tüm kademelerine erişiminin güçlendirilmesi ve kadınlarla erkekler için eğitim ve iş seçimlerinde çeşitliliğin aktif olarak teşvik edilmesi yönünde proaktif önlemler alınmasını” tavsiye etmiştir. Türkiye'ye, özellikle kırsal alanda, çeşitli etnik gruplara mensup ve anadili Türkçe olmayan kızların ve kadınların karşılaştığı eğitime ilişkin zorlukların üstesinden gelinmesine ve aynı zamanda bölgesel farklılıkların çözümüne yönelik politika ve programların daha ileri ölçüde hayata geçirilmesi çağrısı yapılmıştır. Bunların yanı sıra Komite, Türkiye'ye, Sözleşme'nin 11. maddesinin bütünüyle hayata geçirilmesini sağlayacak önlemleri alması çağrısında bulunmuş ve özellikle eğitim ve öğretim alanındaki mesleki ayrımcılığı bertaraf etmesini tavsiye etmiştir.

Türkiye, CEDAW İhtiyari Protokolü'nü 2002'de onaylamıştır. Böylece Komite, Türkiye'den gelecek bireysel bildirimleri kabul etme yetkisine sahip olmuştur. Ağustos 2004'te bir kişi Türkiye'ye karşı dava açmıştır.¹⁴ Dava, eğitimi süresince ve ardından bir devlet lisesindeki iş hayatında başörtüsü taktığı için işten çıkarılan bir din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeniyile ilgiliydi. Başvuru sahibi, sınıfta başörtüsü takmanın, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125 E/a sayılı hükmü uyarınca, kurumdaki “barış, sükûn ve çalışma düzenini siyasi amaçlarla bozmak” ile eşdeğer olduğu iddiasıyla işten çıkarılmıştı. Bunun sonucunda da, devlet memuru olma hakkını ömür boyu yitirmişti. Davacı, Komiteye yaptığı bildirimde, CEDAW'ın 11. maddesinin Türkiye tarafından ihlal edilmesi sonucu mağdur olduğunu ileri sürmüştü. “Yalnızca kadınlara özgü bir giyim eşyası” olan başörtüsü takması nedeniyle işten çıkarılması ve kamu görevlisi statüsünün sona erdirilmesi ile çalışma hakkının, diğerleriyle eşit iş imkânına sahip olma

¹⁴ Rahime Kayhan – Türkiye davası. (Başvuru No: 8/2005)

hakkının, terfi hakkının, iş güvenliğinin, emekli maaşından yararlanma hakkının ve eşit muamele görme hakkının Türkiye tarafından ihlal edildiğini iddia etmişti.¹⁵

Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi (CERD) 16 Eylül 2002'de imzalamış ve Sözleşme, 16 Ekim 2002'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, kanun önünde eşitlik hakkını ve medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit yararlanmayı güvence altına almaktadır. Sözleşme, ülke vatandaşı olanlar ile yabancılara aynı şekilde uygulanmaktadır. Irk ayrımcılığı, "siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih" olarak tanımlanmıştır. Üye devletlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülükleri, yalnızca kendi eylemleri ile diğer kamu yetkililerinin eylemlerini değil, aynı zamanda bireylerin, grupların veya örgütlerin eylemlerini de kapsamaktadır.¹⁶ Devletler, ırksal üstünlük ya da kine dayalı fikirlerin yayılmasına karşı hareket etmeli, ırksal önyargılarla savaşmak ve hoşgörüyü arttırmak için önlemler almalıdır. Sözleşme, uygulamada belli ırksal ya da etnik grupların veya bireylerin haklardan eşit biçimde yararlanabilmeleri için, devletlerin "özel önlemler" benimsemelerine özellikle izin vermiş ve böylesi önlemlerin farklı ırksal gruplar için ayrı hakların kalıcı olarak tesis edilmesine yol açmayacağını önceden belirtmiştir. Türkiye şimdiye dek, Sözleşme'nin, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan 14. maddesi çerçevesinde bir beyanda bulunmamıştır.¹⁷ Türkiye, Sözleşme'yi onaylarken, uygulamasını, yalnızca diplomatik ilişkiler içinde olduğu Üye Devletler ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile hukuki ve idari kurallarının tatbik edildiği ulusal topraklarla sınırlandırarak çekince koymuştur. İsveç, Birleşik Krallık ve Güney Kıbrıs, buna itiraz etmiştir.

İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (CAT), Türkiye tarafından 2 Ağustos 1988'de onaylanmış ve 1 Eylül 1988'de yürürlüğe girmiştir.¹⁸ Türkiye, 30. maddenin 1. fıkrası hükmüyle bağlı saymadığını beyan ederek çekince koymuştur. 2 Ağustos 1988'de Türkiye, 21. ve 22. maddeler çerçevesinde, Komite'nin, Türkiye'nin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmediklerine ilişkin olarak diğer taraf devletlerce yapılacak bildirimlerle, Sözleşme hükümlerinin Türkiye tarafından ihlalinin mağduru olduğunu iddia eden, yargı yetkisine tabi bireylerden gelecek bildirimleri kabul etme ve değerlendirme ehliyetine sahip olduğuna dair beyanda bulunulmuştur. Ancak, CAT'in Seçmeli Protokol'ü Türkiye tarafından henüz onaylanmamıştır.

¹⁵ Komite, tüm iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

¹⁶ Madde 2(1)/d. Sözleşme'nin tam metni için bkz. <http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/irk.doc>

¹⁷ Bu konuda bilgi için bkz: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/8/stat4.htm> ve [http://www.unog.ch/80256EDD006B9C2E/\(httpNewsByYear_en\)/C6AA531CB528DA54C12573EF00371532?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EDD006B9C2E/(httpNewsByYear_en)/C6AA531CB528DA54C12573EF00371532?OpenDocument)

¹⁸ İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin tam metni için bkz. <http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/iskence.pdf>

Sözleşme'nin uygulanmasını denetleyen İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT), 2003 tarihli raporunda, “polis nezaretindeki tutuklulara yönelik işkence ve diğer zalimane, gayriinsani veya onur kırıcı muameleyle ilişkin çok sayıda ve tutarlı” iddia kaydedildiği; “polis nezaretindeki insanların taleplerinin reddedildiği, hukuki ve tıbbi yardıma yeterli erişiminin sağlanmadığı ve aile üyelerinin, gözaltına alınma hakkında ivedilikle haberdar edilmediğine” ilişkin iddialar bulunduğu ve “çok sayıda şikâyete rağmen, güvenlik güçleri mensupları hakkında işkence ve kötü muameleyle ilişkin olarak kovuşturma ve cezalandırmanın nadiren gerçekleştiği, dava sürecinin aşırı derecede uzun olduğu, cezaların suçun ağırlığıyla orantılı olmadığı ve soruşturma esnasında işkence ile suçlanan memurların nadiren görevden uzaklaştırıldığı” saptamalarında bulunmuş ve bu hususlardaki endişesini dile getirmiştir.¹⁹

Komite, Türkiye'ye, gözaltındaki kişilerin, “özellikle tıbbi ve hukuki yardıma erişimlerinin ve aileleriyle irtibata geçmelerinin sağlanması suretiyle, [...] tüm tutukluların, kötü muamele ve işkenceye karşı mevcut korumalardan tamamen yararlanabilmelerinin” garanti altına alınmasını; “işkence ve kötü muamele yapıldığına ilişkin çok sayıdaki iddiaya yönelik olarak hızlı, tarafsız ve tam soruşturmanın yürütülmesini sağlayacak gerekli önlemlerin alınmasını ve bu bağlamda etkili ve şeffaf bir şikâyet sisteminin varlığının güvenceye alınmasını,” “işkence içeren suçlara yönelik kısıtlamaların bulunduğu hükümlerin ilga edilmesini, işkence ve kötü muameleyle suçlanan devlet memurlarının davaları ile temyizlerinin çabuklaştırılmasını, işkence ya da kötü muamele yaptıkları gerekçesiyle soruşturması ya da davası devam eden güvenlik güçleri mensuplarının soruşturma süresince görevden uzaklaştırılmalarının ve suçlu buldukları takdirde görevden alınmalarının sağlanmasını” tavsiye etmiştir. Ayrıca, Komite, “işkence ve kötü muamele mağdurlarına maddi tazminat, rehabilitasyon, tıbbi ve psikolojik tedavi dâhil olmak üzere, adil ve yeterli tazminatın sağlanması” çağrısında da bulunmuştur.²⁰

Avrupa Standartları

Türkiye, 18 Mayıs 1954'ten bu yana İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne (AİHS) tarafı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yargılama yetkisi içindedir. Sözleşme'nin 14. maddesi uyarınca, Sözleşme'de ve Sözleşme'nin protokollerinde ana hatlarıyla belirtilen haklar, “cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın” özel olarak güvence altına alınmıştır. Bu, müstakil bir ayrımcılığa uğramama hakkı değildir fakat Sözleşme'de sınırları belirtilen haklardan yararlanmaya ilişkin olarak uygulanır. Ayrımcılığa ilişkin genel bir yasak koyan 12. Protokol, kanunla güvence altına alınmış hakların kullanılmasında ayrımcılığı yasaklamaktadır. Türkiye, 12. Protokol'ü 18 Nisan 2001'de imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

¹⁹ İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT) Türkiye Raporu. 27/05/2003CAT/C/CR/30/5, s. 2. Raporun İngilizce tam metni için bkz: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CAT.C.CR.30.5.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CAT.C.CR.30.5.En?OpenDocument).

²⁰ Aynı kaynakta, s. 4.

2006 ve 2007 yıllarında Mahkeme'nin Türkiye'ye ilişkin verdiği kararlar en yüksek sayıya ulaşmıştır.²¹ 2007'de Türkiye'ye ilişkin verilen kararların 319'unda ihlalin varlığına, 7'sinde ihlal olmadığına kanaat getirilmiş, 4 dava dostane çözümlerle, biri ise başkaca kararlarla sona ermiştir.²² Davaların çoğunluğu, adil yargılanma hakkının ihlaline ve dava sürecinin uzunluğuna (6. madde), kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına (5. madde) ve mülkiyet hakkına (1. Protokol'ün 1. maddesi) ilişkindir. 31 Aralık 2007 itibarıyla beklemekte olan tüm davaların yüzde 12'sini Türkiye'ye karşı yürütülen davalar oluşturmaktadır; bu da Türkiye'yi, bekleyen davaların yüzde 26'sını oluşturan Rusya'nın ardından, ikinci sıraya yerleştirmektedir. Sözleşme'nin 14. maddesine atıfta bulunulan çok sayıda başvuru olmasına karşın, bu rapor hazırlanana dek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye'nin ayrımcılık yasağını ihlal ettiği yönünde yalnızca bir tek karar vermiştir. Dava, evlendikten sonra kızlık soyadını kullanmasına izin verilmeyen bir avukata ilişkindir.²³

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nı 24 Kasım 1989'da; 1 Ağustos 2007'de yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı da 27 Haziran 2007'de onaylamıştır. Sosyal Şart'ın önsözünde "Hiçbir ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal görüş, ulusal soy veya sosyal köken ayırımı gözetmeksizin sosyal haklardan yararlanma hakkının sağlanması gerektiği" belirtilmiştir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın E maddesi, bu Şart'ta yer alan haklardan yararlanma "ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlere dayanan *hiçbir* ayrımcılığa tabi olmaksızın" (vurgu yazara aittir) sağlanacağını bildirmektedir. Türkiye, Gözden Geçirilmiş Şart'ın 98 fıkrasından 91'ini kabul etmiş ancak 5. madde (örgütlenme hakkı), 6. madde (grev hakkını da içeren toplu pazarlık hakkı), 2. maddenin 3. fıkrası (asgari ücretli yıllık izin) ve 4. maddenin 1. fıkrası (ücret ve iyi bir yaşam düzeyi) hükümlerine çekince koymuştur. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı hükümlerine önceden koyduğu, yani çocukların ve gençlerin korunma hakkı ve engellilerin hakkına ilişkin çekincelerini ise kaldırmıştır. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ECSR), sözleşmeye taraf devletlere yönelik gözden geçirmelerinde, Türkiye'nin, sağlık hizmetlerine erişim hakkı,²⁴ işe alımda ayrımcılık yapmama,²⁵ sosyal ve ekonomik koruma²⁶ gibi

²¹ 2006'da 334 dava, 2007'de 331 dava.

²² Bilgi için bkz: http://www.coe.int/T/e/Com/about_coe/member_states/e_tu.asp#TopOfPage. Diğer kararlar: Yalnızca ifa, yeniden gözden geçirme, ilk itiraz ya da yetkisizlik.

²³ *Ünal Tekeli - Türkiye Davası*. (Başvuru No. 29865/96). Kararın tam metni için bkz: http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/29865_96.pdf

²⁴ Sağlığa ayrılan bütçenin hayli az olması ve sağlık kuruluşlarının yetersizliği, halkın ülke çapında sağlık hizmetlerine erişiminin garanti altına alınmadığı anlamına geliyor. Bakanlar Komitesi tarafından 4 Şubat 1998 tarihinde kabul edilen RecChS(98)4 kararı. Türkiye'ye ilişkin gözden geçirmelerin genel bir değerlendirmesi için bkz: http://www.sosyalhaklar.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=207 ve http://sosyalhaklar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=207&Itemid=149

²⁵ Gerekçe, işe alımda ayrımcılığın tazmin edilmesinin dört aylık maaşla sınırlı olmasıydı.

²⁶ Karar şuna dayanmaktaydı: Mevcut sosyal güvenlik planları, nüfusun önemli bir bölümünü kapsamamaktadır; genel bir aile yardım sistemi bulunmamaktadır.

alanlarda Şart'a riayet etmediğini tespit etmiştir. Türkiye, toplu şikâyet sistemini öngören 3. Protokol'ü imzalamamış ve onaylamamış durumdadır.²⁷

İşkencenin ve Gayriinsani ya da Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi, Türkiye tarafından 26 Şubat 1988'de onaylanmış ve 1 Şubat 1989'da yürürlüğe girmiştir. Aralık 2005'te, Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT), kolluk kuvvetlerince tutulan kişilere yönelik muamele temelinde Türkiye'yi mercek altına almış ve yürürlükte bulunan, kötü muameleye karşı hukuki korumaların günlük uygulamasını değerlendirmiştir. CPT bu raporda, diğer başka hususların yanı sıra, şu noktaya vurgu yapar: “Kanunu uygulamakla yükümlü yetkililer hâlâ, zaman zaman gözetimdeki kişinin avukata erişimini, resmi ifadesi (yani yanında avukatı bulunduğu halde) alınmadan önce, yanında bir avukat olmaksızın ifade vermesini sağlamak için adeta özellikle engellemektedir. CPT bir kez daha, polis veya jandarma tarafından gözetiminde bulunan kimselerin bir avukata erişimlerinin, kanunlar tarafından kendilerine hak olarak tanındığı üzere, gözetim süresinin başladığı andan itibaren sağlanması konusuna dikkat çekmektedir.”²⁸ Tıbbi tetkiklerin gizliliği konusundaysa CPT, “gözetimine alınan pek çok kişinin güvenlik güçlerinin önünde tıbbi tetkike tabi tutuldukları [...] ve aynı şekilde, tetkik sonuçlarının savcıya kapalı ve mühürlü bir zarfın içinde verilmesi yükümlülüğünün yerine getirilmediği gözlenmektedir”²⁹ saptamasında bulundu.

Türkiye henüz, ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarını koruyan ilk anlaşma olan Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'yi (FCNM) ya da Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı'nı (ECRML) onaylamamıştır.

Avrupa Birliği

Temel Haklara İlişkin Avrupa Şartı, cinsiyet, renk, etnik ya da sosyal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasi ya da başka düşünce, ulusal bir azınlığa mensubiyet, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yaşadığını belirtir. Ayrıca, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğe saygıyı, kadın-erkek eşitliğini, çocuk haklarını, yaşlı haklarını ve engellilerin toplumsal yaşama dâhil edilmesini şart koşar. AB'nin genişleme politikası, tüm aday ülkelerin, Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan normlara uyumunu şart koşar. Bu kriterler, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı ile azınlıkların korunmasının güvence altına alınmasını içerir. Ayrımcılık yapmama ilkesi, AB müktesebatında (*acquis communautaire*) sağlam temellere sahiptir. 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'yla, genel bir

²⁷ Bilgi için (İngilizce) bkz:

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=158&CM=7&DF=26/10/2005&CL=ENG>

²⁸ “Avrupa İşkencenin ve İnsanlık dışı veya Onur kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT) tarafından 7–11 Aralık 2005 tarihinde yapılan Türkiye ziyaretine İlişkin Türk Hükümeti'ne Hazırlanan Rapor”, CPT/Inf (2006) 30, paragraf. 23. Raporun İngilizce tam metni için bkz: <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2006-30-inf-eng.pdf>

²⁹ Aynı kaynakta, paragraf 26.

ayrımcılığı önleme ilkesi olan 13. madde kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'nin temel karar organı olan AB Konseyi, 13. madde ile sahip olduğu yetkiyi kullanarak, istihdamda ve çalışmada din ya da inanç, engellilik, yaş ya da cinsel yönelime dayalı ayrımcılığı yasaklayan İstihdamda Eşitlik Yönergesi'ni;³⁰ istihdamda, eğitimde, öğretimde, sosyal güvenliğe, sağlık hizmetlerine, sosyal yardımlara, konut dâhil olmak üzere mal ve hizmetlere erişimde ırksal ya da etnik kökene dayalı ayrımcılığı hukuka aykırılık sayan Irk Eşitliği Yönergesi'ni³¹ kabul etmiştir. Irk Eşitliği Yönergesi, “Üye Devletlerde eşit muamele ilkesini geçerli kılmak amacıyla ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılıkla mücadele için” (Madde 1) asgari gerekliliklerin ana hatlarını belirlemiştir. Belge, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin, Yönerge'ye uymak için gerekli kanun, düzenleme ve idari kuralları kabul etmesi gerektiğine ilişkin hükümler de içermektedir. Üye devletler, ırksal ve etnik kökene dayalı ayrımcılığa karşı korumayı güçlendirmek amacıyla Yönerge'yi doğrudan iç hukuklarında uygulamak ve uygulamalarında hayata geçirmek durumundadırlar. Üye devletler, aynı zamanda, iç hukuk hükümlerinin, ayrımcılık yapanlara karşı yaptırım ve mağdurlar için tazminat imkânları içermesini de sağlamak durumundadır. Devletler, ayrıca, eşit muameleyi geliştirmek için kurum ya da kurumlar tahsis etmekle yükümlüdür. Katılım sürecinin bir parçası olarak, Türkiye, iç hukuk çerçevesiyle AB müktesebatı arasında uyum sağlamak için ayrımcılığa karşı bir hukuki çerçeve kabul etmelidir.

II. Türkiye’de ayrımcılığa karşı koruma için ulusal hukuki çerçeve

Hukuki Çerçeve

Ayrımcılığa karşı uluslararası hukuki ilke, “siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercihi” yasaklamaktadır.³² Ayrımcılık yasağı, ICCPR, ICESCR, CEDAW, CRC, CERD, ECHR, FCNM ve ESC gibi temel insan hakları araçlarının tümü ile güvence altına alınmış, çatı niteliğinde bir yükümlülüktür. Bunun dışında, Avrupa Topluluğu Anlaşması'nın 13. maddesi, İstihdam ve Irk Eşitliği yönergeleriyle AB hukukunun parçası haline gelmiştir. Bu standartlarla, yalnızca doğrudan değil aynı zamanda dolaylı ayrımcılık da yasaklanmıştır. AB

³⁰ Avrupa Birliği Konseyi'nin istihdam ve işte eşit muameleye ilişkin genel çerçeve oluşturan 2000/78/EC sayılı Yönergesi için (İngilizce) bkz: http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/2000_78_en.pdf. Yönerge'nin Türkçesi için bkz: <http://alevi-stk.org/belgeler/8.doc>

³¹ Avrupa Birliği Konseyi'nin “farklı ırk ve etnik kökene sahip kişiler arasında eşit muamele ilkesini koyan” 2000/43/EC sayılı, Haziran 2000 tarihli yönergesi için bkz: http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/2000_43_en.pdf. Yönerge'nin Türkçesi için bkz: <http://proje.hacibektasvakfi.net/belgeler/9.doc>

³² Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Madde 1(1). Sözleşmenin tam metni için bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4750.html>

hukuku, tacizi ve mağdur edilmeyi de ayrımcılık sayarak yasaklar. Ayrıca ayrımcılık yapılmasını yönlendirmek de yasaklamıştır. Eşitliği sağlamak amacıyla olumlu önlemler alınmasına izin verilmiştir ve eşit muamelenin geliştirilmesi için özel bir kurum belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, paylaşılan ispat yükü, durumsal teste tabi tutmanın ve istatistiki kanıtın kabulü, ayrımcılık mağdurlarının hak aramasına yardımcı olmaktadır.

Tarihi ve coğrafi konumu nedeniyle, Türkiye geçmişte ve günümüzde farklı ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıkları barındırmıştır. Ayrımcılığı yasaklayan ve azınlık haklarını koruyan insan haklarına ilişkin uluslararası ve bölgesel hukuki belgelerin çoğuna taraf olsa da, Türkiye'nin azınlık ve ayrımcılık alanlarındaki tavrı, Lozan Antlaşması'yla belirlenmekte ve ona göre yorumlanmaktadır.³³ Lozan Antlaşması'nın azınlıklara ilişkin düzenlemelerinin önemi, Türkiye'nin ICCPR ve CRC'ye koyduğu çekincelerde de kendini göstermektedir. Lozan Antlaşması, azınlıkları "Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları" olarak nitelendirmektedir. Yalnızca dini toplulukların azınlık grupları olarak tanınması, eşitliği düzenleyen ve ayrımcılığın yasaklandığı alanın yalnızca din olarak ifade edildiği, hükümlerle güçlendirilmiştir. 39. maddenin 2. fıkrası: "Türkiye'de yaşayan herkes, din ayrımı olmaksızın kanun önünde eşittir." demektedir. Ayrıca, bu dar azınlık kavramına ek olarak, devlet üç azınlık grubun korunmasını sürekli biçimde güvence altına almıştır: Ermeni Ortodoks Hıristiyanlar, Rum Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler.³⁴

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, azınlıklara gönderme yapmaz. 10. madde eşit muamelenin temelini sağlar:

"(1) Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

(2) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.

(3) Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

(4) Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar".³⁵

Görüldüğü gibi, etnik köken Anayasa'da, eşitsiz muamele zeminleri arasında sayılmamıştır.

Anayasa'nın 12(1) maddesi, herkesin, "kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğunu" vurgular. Madde 13, temel hak ve hürriyetlerin, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceğini öngörür ve bu sınırlamaların, "Anayasanın sözüne ve

³³ Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz. <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249>. Azınlıkların Korunması başlıklı hükümler, Antlaşmanın 37. maddesi ile 45. maddesi arasında yer almaktadır.

³⁴ İnsan Hakları için Uluslararası Helsinki Federasyonu, "Türkiye Azınlık Politikası Olarak Sistematik İnkâr", Ekim 2006. s. 1.

³⁵ Tam metin için bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>

ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı” olamayacağı hükmünü getirir. Madde 14 ise, temel hak ve hürriyetlerin, “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde” kullanılmasını yasaklamaktadır.

Anayasa'nın 15. maddesinin 1. bendi, hakların hangi koşullarda sınırlandırılabilceğini belirtir. Buna göre, “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir”. Ancak, aynı maddenin 2. bendine göre, bu koşullar altında bile “savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe dönük yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz”.

90. madde, “temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” diyerek uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü kabul eder.

Türkiye, genel bir ayrımcılık karşıtı kanuna sahip değildir; ancak, eşitliği garanti altına alan hükümler çeşitli kanunlara dâhil edilmiştir. Ceza Kanunu, kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapmaksızın ve hiç kimseye ayrıcalık tanımaksızın” koruma alanına herkesi dâhil etmektedir. Madde 122(1), kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapanlara, 6 aydan 12 aya hapis ve adli para cezası verilmesini öngörür.³⁶

Ayrımcılıkla ilgili bir başka hüküm de İş Kanunu'nda bulunmaktadır. Bu kanunun 5. maddesi eşit muamelenin genel ilkesini şu şekilde birleştirmiştir:

“İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.

İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmi süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz.

İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş

³⁶ Türk Ceza Kanunu'nun tam metni için bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>

sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.

Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz.

İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.

İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31. maddesi hükümleri saklıdır.

20. madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.”³⁷

İş Kanunu’ndaki ayrımcılık yasağı iş ilişkileriyle sınırlıdır ve işe alımı kapsamamaktadır. Bu nedenle, AB yönergeleriyle koruma altına alınan, istihdama eşit erişim güvence altında değildir. Etnik köken, ayrımcılık zeminlerinden biri olarak sayılmamaktadır. Kanunun 5. maddesi uyarınca, ispat yükü tersine çevrilebilir; eğer işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyarsa, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlüdür. Buna ek olarak, İş Kanunu’nun 20/2. maddesi, iş akdinin feshinin geçerli bir sebebe dayandığını ispat yükümlülüğünün işverende olduğunu belirtir. İşçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür. Aynı kanunun 18. maddesinin (c) ve (d) bentleri, mevzuattan veya sözleşmeden doğan haklarını takip için işveren aleyhine idari veya adli makamlara başvurmayı veya bu hususta başlatılmış sürece katılmayı; “ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenleri”, iş akdinin feshi için geçerli gerekçeler olarak kabul etmemektedir.

İspat yükünün paylaşımı Türk hukukuna girmişse de, uygulaması net değildir. Hâkimler, işçinin itirazını inceledikten sonra ispat yükünün taraf değiştirip değiştirmeyeceğine karar vermektedirler. Bu aşamada işçi, hâkimi “bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren hususların” varlığına ikna etmek zorundadır. Bu da, 5. maddenin ispat yükünün taraf değiştirmesini şartlı olarak kabul ettiği ve bu şart sonucu olguları, işveren yerine çalışanın kanıtlamasının gerektiği anlamına gelmektedir.³⁸ İş Kanunu’nun 20. maddesinde, işten çıkarma

³⁷ 4857 sayılı, 22 Mayıs 2003 tarihli İş Kanunu’na eşitlik İlkesi 2003’te eklenmiştir. Kanunun tam metni için bkz: <http://www.iskanunu.com/4857-sayili-is-kanunu/4857-sayili-is-kanunu-turkce/4857-sayili-is-kanunu-duz-metin.html>

³⁸ Korkut, Levent. 2003. Report on Measures to Combat Discrimination in the 13 Candidate Countries, Turkey Country Report. (13 Aday Ülkede Ayrımcılıkla Mücadele Önlemleri Üzerine Rapor, Türkiye Ülke Raporu) s. 34. Raporun İngilizce tam metni için bkz: <http://www.humanconsultancy.com/TURKEY%20Final%20EN.pdf>

halinde ispat yükünün karşı tarafa geçeceği açıkça belirtilmiş olmasına rağmen bu hüküm tüm davalarda uygulanamamaktadır. İşveren, yalnızca 30 veya daha fazla işçi çalıştırıyorsa işten çıkarmayı geçerli nedenlerle doğrulamak zorundadır. Ayrıca, işçi en az altı aylık kıdeme sahip değilse, işveren, işten çıkarmayı haklı nedenlere dayandırmak zorunda değildir. Bu nedenle, 20. madde, işten çıkarma davalarının yaklaşık yüzde 80’inde uygulanamamaktadır.³⁹

Milli Eğitim Temel Kanunu’nun⁴⁰ 4. maddesi, “Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz” demektedir. Yükseköğretim Kanunu’nun⁴¹ 5. maddesi, fırsat eşitliğine ilişkin bir hüküm ihtiva etmektedir: “Yükseköğretimde imkân ve fırsat eşitliğini sağlayacak önlemler alınır.”

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un⁴² 4. maddesi, radyo ve televizyon yayınlarında, *diğer şeylerin yanı sıra*, “insanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle hiçbir şekilde kınanmaması ve aşağılanmaması” hükmünü getirir ve “toplumu şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi” ilkesini şart koşar.

Türkiye’de, azınlıkların korunmasına ilişkin ve ayrımcılık karşıtı bir hukuki çerçeve yoktur. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu’nun Aralık 2007’de raporladığı üzere, Alevi, Yezidi, Süryani, Kürt, Caferi, Kafkas, Laz ve Romanlar dâhil olmak üzere, etnik, dilsel ve dini azınlıklara mensup milyonlarca kişi Türk devleti tarafından azınlık olarak tanınmamaktadır.⁴³ Ayrımcılık karşıtı kapsamlı hükümler ya da icra ve tazminata ilişkin etkili mekanizmalar mevcut değildir. “Doğrudan ayrımcılık”, “dolaylı ayrımcılık”, ve “taciz” gibi kavramların tanımları Türk hukuk sisteminde bulunmamaktadır. İş Kanunu haricinde ispat külfetinin taraf değiştirmesine ilişkin hüküm yoktur. Irkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu’nun üçüncü raporunda, Türk makamlarına, tüm suçlarda ırkçı saikin varlığının ağırlaştırıcı sebep kabul olarak edilmesi önerisinde bulunulmuş olmasına karşın, Ceza Kanunu aynı kalmıştır.⁴⁴ Çoklu ayrımcılık da ağırlaştırıcı neden olarak kabul edilmemektedir.

³⁹ Aynı kaynakta, s. 35.

⁴⁰ Kanun No. 1739. Kanunun tam metni için bkz. <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>

⁴¹ Kanun No. 2547. Kanunun tam metni için bkz. <http://www.yok.gov.tr/mevzuat/kanun/kanun2.html>

⁴² Kanun No. 3984. Kanunun tam metni için bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/genser/kanun16.html>

⁴³ Azınlık Hakları Grubu, “Bir eşitlik arayışı: Türkiye’de Azınlıklar”, Aralık 2007. Raporun tam metni için bkz. <http://www.minorityrights.org/download.php?id=433>

⁴⁴ Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, Türkiye 3. Raporu, 15 Şubat 2005. Raporun tam metni için bkz. http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/ecri/tr3_tr.pdf

Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için kurumsal çerçeve

Anayasa’nın 40. maddesi uyarınca, “Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.” Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, devletçe tazmin edilir.

Anayasa’nın 11(2). maddesine göre, kanunlar, Anayasa’ya aykırı olamaz. Anayasa, TC. Anayasa Mahkemesi’ne, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İçtüzüğü’nün Anayasa’ya aykırılığını denetleme yetkisini vermiştir.⁴⁵ Ancak olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasa’ya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi’nde dava açılmaz.⁴⁶

Anayasa Mahkemesi’ne başvuru iki yolla yapılmaktadır: İptal davası ve somut norm denetimi.⁴⁷ İptal davası, ilgili kanunun, kanun hükmünde kararname veya iç tüzüğün Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete’de yayınlanmasından itibaren, Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi Meclis grupları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyeler tarafından 60 gün içinde yapılabilir.⁴⁸ Somut norm denetimi herhangi biri tarafından ileri sürülebilir ve zamanaşımına tabi değildir. Somut norm denetimi için Anayasa Mahkemesi’ne başvuru iki şartla yapılabilir. İlkin, Anayasa’ya aykırılık itirazı, bir dava sürecinde ortaya konmalıdır. İkinci olarak, davaya bakmakta olan mahkeme, Anayasa Mahkemesi’ne başvuru iddiasının haklı olup olmadığını belirler. Eğer bir itiraz mevcutsa ve davanın hâkimi iddianın ciddiyeti konusunda ikna olmuşsa, dava geri bırakılır ve kanunun yeniden gözden geçirilmesi için dosya Anayasa Mahkemesi’ne gönderilir.⁴⁹

Bu durum, Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkının olmadığı anlamına gelir. Bireyler, “somut norm denetimi” talebinde bulunamazlar ve görülmekte olan bir davada Anayasa Mahkemesi’ne erişimleri, davaya bakan hâkimin incelemesine tabidir.

Anayasa’nın 125(1). maddesi uyarınca, idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır. Madde 125(5)’e dayanarak, idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda gerekçe gösterilerek, yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir. Ancak, Türk hukuk sisteminde yargı yolunun açık olması ilkesinin bazı istisnaları vardır. Cumhurbaşkanının

⁴⁵ Anayasa’nın 148(1). maddesi.

⁴⁶ Anayasa’nın 148(1). maddesi.

⁴⁷ Korkut, Levent. 2003, s. 41

⁴⁸ Anayasa’nın 150–151. maddeleri.

⁴⁹ Anayasa’nın 152. Maddesi. Korkut, Levent. 2003. s. 41

tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura'nın kararları yargı denetimi dışındadır.⁵⁰

Devletin temel insan hakları kurumları, TBMM İnsan Hakları Komisyonu⁵¹, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ve İnsan Hakları Danışma Kurulu'dur.

Meclis İnsan Hakları Komisyonu, belirli konularda delil tespitine yönelik inceleme yapma, bulgularını ve raporlarını yayınlama ve iddia edilen suistimalleri soruşturma yetkisine sahiptir. Komisyon'un, iç hukuktaki insan haklarına ilişkin hükümlerin uluslararası antlaşmalara uyumluluğunu inceleme yetkisi vardır ancak yasama rolünün olmaması, Komisyon'un etkinliğini sınırlandırmaktadır.⁵²

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ile il ve ilçelerde oluşturulan toplam 931 insan hakları kurulu, toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan haklarının ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak üzere kurulmuştur. Şikâyetleri araştırma ve savcılığa sunma yetkileri vardır. Ocak-Haziran 2006 döneminde bu kurullara 778 başvuru yapılmıştır; bu başvuruların büyük çoğunluğu sağlık ve hasta hakları, ayrımcılığa uğramama, mülkiyet ve sosyal güvenlik hakkına ilişkindir.⁵³ Ancak, çoğu kurul düzenli toplantılar gerçekleştirememiş ya da yeterli mali ve insan kaynağından yoksun olmaları nedeniyle görevlerini etkili biçimde tamamlayamamıştır.⁵⁴ İnsan hakları alanında çalışan STK'lar hükümetin kendilerine gerekli yetki ve bağımsızlığı sağlamadığını belirtmiş ve genellikle kurullara katılmayı reddetmiştir.⁵⁵

İnsan Hakları Danışma Kurulu, hem devletten hem de devlet dışından temsilcilerden oluşur. Danışma Kurulu'nun görevi, STK'larla hükümet arasında diyalog kurmak ve insan haklarına ilişkin ulusal ve uluslararası meselelerde, ilgili kuruluşlara tavsiyede bulunmaktır. AB Komisyonu, 2006 İlerleme Raporu'nda, "Başbakanlığa bağlı çalışan İnsan Hakları Danışma Kurulu, Ekim 2004'te Türkiye'de azınlık hakları konusunda bir rapor yayınlamasından sonra bir faaliyette bulunmamıştır" saptamasını yapmıştır.⁵⁶ Bu raporun iki yazarı hakkında dava açılmıştır. İlk beraat kararı, Yargıtay tarafından Eylül 2007'de reddedilmiştir ve temyiz süreci devam

⁵⁰ Anayasa'nın 125(3). Maddesi.

⁵¹ 1990 yılında 3686 sayılı kanunla kurulmuştur.

⁵² Avrupa Komisyonu, Türkiye 2006 İlerleme Raporu, SEC(2006)1390, s. 11

2006 İlerleme Raporu'nun tam metni için bkz.

http://www.tobb.org.tr/abm/haberler/malikontrol/IlerlemeRaporu_8Kasim2006_TamamininCevirisi1.pdf

⁵³ 2006 İlerleme Raporu, s.11

⁵⁴ Aynı kaynakta, s. 11

⁵⁵ Aynı kaynakta, s. 11

⁵⁶ Aynı kaynakta, s. 11

etmektedir. Mart 2006'da bazı STK'lar, devletin müdahaleleri nedeniyle Kurul'dan çekilmiştir.

İrksal ve etnik temellere dayalı ayrımcılığı denetleyen ve araştırmalar yürüten, raporlar ve tavsiyeler hazırlayan ve mağdurlara yardım sağlayan bağımsız bir kamu organı bulunmamaktadır.⁵⁷ İrk ve etnik kökenlere ilişkin istatistiki veri mevcut değildir. Bu durum, bu temellere dayanan ayrımcılığın açığa çıkarılmasını ve çözüm üretilmesini engellemektedir. Bunların yanında hâlâ ombudsman sistemi oluşturulamamıştır.⁵⁸ AB İrk Eşitliği Yönergesi'ne uyum sağlamak ve ECRI'nin tavsiyelerini hayata geçirmek amacıyla Türkiye, ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğü denetleyecek ve onlarla savaştacak etkili bir kurum oluşturmalıdır.

Ayrımcılığa ilişkin kanunlar

Bazı kanunlarda, Romanlar ayrımcı muameleden en fazla payı almıştır. 2006'da yürürlükten kaldırılmadan evvel, İskân Kanunu'nun⁵⁹ 4. maddesi "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe *çingeneler*, memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar" (vurgu yazara aittir) demekteydi. Eski kanun, aynı zamanda, "Türk kültürüne bağlılıklarını sağlamlaştırmak ve nüfusun oluşturulma ve dağılımını geliştirmek amacıyla,"⁶⁰ "göçebeler ile gezgin çingenelerin," İçişleri Bakanlığı'nın mütalaası alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na uygun görülecek yerlerde yerleştirilmesini şart koşmaktaydı. Bu hükümler, 19 Eylül 2006'da kabul edilen, 5543 sayılı yeni İskân Kanunu'na alınmamıştır. Yeni kanunun 4. maddesindeki, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler" ifadesiyle ayrımcı uygulamalara açık bir düzenleme getirilmiştir.

Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un⁶¹ 21. maddesinde "Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan *çingenelerin* ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir" (vurgu yazara aittir) denmektedir. Son olarak, Polisin Merasim ve Topluluklardaki Rolüne ve Polis Karakolları Teşkilatlanmasına Dair Talimatname'nin 134/B/a/5 maddesinde, "Esaslı bir mesleği olmayan çingeneler", "önleyici tedbirlere" konu olan şüpheli kategorilerinden biri olarak belirtilmiştir. Bu madde henüz değiştirilmemiştir.

⁵⁷ Korkut, Levent. 2003. s. 40.

⁵⁸ Avrupa Komisyonu, Türkiye 2007 İlerleme Raporu, SEC (2007) 1436. s. 7
2007 İlerleme Raporu'nun tam metni için bkz.

http://digm.meb.gov.tr/uaorgutler/AB/AB%20BELGELER/ilerleme_raporu_2007_TUR.pdf

⁵⁹ İskân Kanunu, No 2510. Kanunun eski halinin tam metni için bkz:

<http://www.hukuki.net/kanun/2510.13.text.asp>. Kanunun son hali için bkz:

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/27159.html>.

⁶⁰ İskân Kanunu (eski metin) Madde 9.

⁶¹ 5683 sayılı kanunun tam metni için bkz: <http://www.hukuki.net/kanun/5683.13.text.asp>

Bu hükümlerin Romanlar üzerindeki etkilerini tanımlamak, uygulamalarına ilişkin veri eksikliği nedeniyle zordur. Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Edirne Roman Derneği tarafından yürütülen saha araştırması Romanların bu ayrımcı hükümlerden etkilendiği uygulamaları içermemektedir. Ancak böylesi hükümler hemen yürürlükten kaldırılmalıdır, zira bu düzenlemeler Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukukundaki yükümlülüklerini ihlal etmekte ve Romanlara yönelik ayrımcılığı beslemektedir.

Kötü uygulanan kanunlar

Azınlıkları korumayı hedefleyen diğer kanunlar, bu konuda yeterince başarıya ulaşmamıştır ve kötü uygulamalar nedeniyle, sonuçta azınlık haklarını koruyanları cezalandırmaktadır.

Ceza Kanunu'nun 216(1) maddesi, "Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır" hükmünü getirmektedir. Madde 216(2) ise, "halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişiyi" cezalandırmaktadır. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, "Savcılar 216(2) maddeyi şiddet içermeyen görüşlerini açıklayan kişiler aleyhinde suçlamalarda bulunmak için sık sık kullanmakta, ancak azınlıkları nefret söylemlerine, ırkçılığa ve antisemitizme karşı korumak için 216(1) maddeye başvurmamaktadır"⁶² saptamasını yapmıştır.

Siyasi Partiler Kanunu'nun⁶³ 83. maddesi, "siyasi partiler, herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu prensibine aykırı amaç güdemez ve faaliyette bulunamazlar"⁶⁴ demektedir. Kanuna göre siyasi partiler, "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler."⁶⁵ Uluslararası Helsinki Federasyonu, bu hükmün Kürt sorununa göndermede bulunan siyasi partilerin kapatılmasına neden olduğunu rapor etmiştir. Kanun, ayrıca, Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumayı, geliştirmeyi veya yaymayı, millet bütünlüğünün bozulması diye nitelendirerek yasaklamıştır.⁶⁶ Kanun, siyasi partilerin faaliyetlerinde de (örneğin toplantılarında, programlarında), Türk dilinden başka dil kullanmasını yasaklamaktadır;⁶⁷ bu yasak, çoğunlukla Kürt konuşmacılara yönelik soruşturmalar ile sonuçlanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı, 14

⁶² Azınlık Hakları Grubu, 2007. s. 31

⁶³ Kanun No. 2820. Kanunun tam metni için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>.

⁶⁴ Siyasi Partiler Kanunu. Madde 83.

⁶⁵ Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(a).

⁶⁶ Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(b).

⁶⁷ Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(c).

Şubat 2007’de 13 Hak-Par yöneticisine, 2005’teki bir toplantıda Kürtçe davetiye dağıttıkları ve bu toplantıda Kürtçe konuştukları gerekçesiyle 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası verildiğini rapor etmiştir. Savunma, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa kapsamında Kürtçe konuşmanın hukuka aykırı olmadığını belirtmiştir.⁶⁸

Sonuç

Türkiye’deki Romanlara yönelik geniş çaplı ayrımcılıkla mücadele etmek ve Romanlara gerçek bir eşitlik sağlamak için devlet, ayrımcılık yapmama ilkesini ve eşitliği, uluslararası hukuka hâkim olan tanıma göre güvence altına almalıdır. Romanların temel hak ve hizmetlere diğer vatandaşlarla eşit erişiminin sağlanması amacıyla, ayrımcılığa sebebiyet veren kanunlar acilen yürürlükten kaldırılmalı, politikalar geliştirilmeli ve yasal güvenceler sağlanmalıdır. Irk ayrımcılığıyla savaşmayı hedefleyen etkili bir hukuki ve kurumsal çerçeve, Romanların toplumsal eşitliğini sağlamak için vazgeçilmezdir. Böylesi bir çerçeve, hem ayrımcılık mağdurlarına tazminat imkanı tanımalıdır, hem de caydırıcı olarak vazife görmelidir. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin (ICERD) 6. maddesi, “Taraf Devletler, yargılarına tabi olan tüm kişilere, yetkili ulusal mahkemeler ve diğer devlet kuruluşları önünde, bu Sözleşme’ye aykırı olarak, insan haklarını ve temel hürriyetlerini, aynı şekilde böyle bir ayrımcılık sonucunda mağdur olabilecek kişilerin bu mahkemelerden tüm zararlarını adil ve yeterli telafi veya tazminini talep etme hakkını ihlal eden tüm ırk ayrımcılığı fiillerine karşı etkin koruma ve çareleri garanti eder”⁶⁹ demektedir.

Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), Şubat 2003’te, “Irkçılık ve Irksal Ayrımcılıkla Mücadelede Ulusal Yasalarla İlgili Genel Tavsiye Kararı” yayımlamıştır. Bu tavsiye kararında, ulusal yasalara dâhil edilmesi gereken ırk ayrımcılığına ilişkin maddi ve usule ilişkin unsurlar detaylı biçimde açıklanmaktadır.⁷⁰ Ceza hukuku, ayrımcılığın tazmin edilmesinde yetersizdir. ECRI, bahsi geçen Tavsiye Kararı’na ilişkin Açıklayıcı Maddeler’de şu saptamayı yapmaktadır: “ECRI, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile mücadelenin, hukukun her alanındaki düzenlemelerle (örneğin medeni hukuk, ceza hukuku, idare hukuku vb.) yapılması gerektiğine inanmaktadır. Sadece böylesi bir birleştirilmiş yaklaşım, üye ülkelerin bu tür problemleri mümkün olduğu kadar mağdurların bakış açısına sahip olarak, etkili, ayrıntılı ve tatmin edici şekilde ele almasını sağlayacaktır. Irkçılıkla ve ırk ayrımcılığı ile mücadelede, medeni ve idari hukuk genellikle, mağdurların yasal işlemlere başvurabileceği esnek yasal yollar sağlamaktadır. Ceza yasasının, ırkçılık ve ırk ayrımcılığının ciddiyeti konusunda toplumdaki bilinci yükselten

⁶⁸ ABD Dışişleri Bakanlığı, 2007. İnsan Hakları Uygulamaları Türkiye Raporu. (Turkey: Country Reports on Human Rights Practices). Raporun İngilizce tam metni için bkz: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/100589.htm>

⁶⁹ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD). Sözleşmenin tam metni için bkz: <http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/irk.doc>

⁷⁰ Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), 2002. Irkçılık ve Irksal Ayrımcılıkla Mücadelede Ulusal Yasalarla İlgili Genel Tavsiye Kararı, No 7. Kararın tam metni için bkz: http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/ecri/ECRI_7tr.doc

sembolik bir etkisi ve kuvvetli bir caydırıcılığı vardır. ECRI hukukun farklı dalları tarafından sağlanan olanakların tamamlayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. ECRI, Avrupa Konseyi üye ülkelerine, ırk ayrımcılığı ile mücadelede, anayasa hukuku, medeni hukuk ve idare hukuku içinde ve gerektiğinde bunlara ek olarak ceza hukuku kapsamında da düzenlemeler yapmalarını tavsiye eder.”⁷¹

Avrupa Komisyonu, 2007 tarihli inceleme raporunda, “...Türk makamları, Türk vatandaşlarını, çoğunluğa ya da azınlığa mensup olan bireylerden ziyade kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedir. Bu tutum Türkiye’yi, etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını temin eden, özel haklar tanımaktan alıkoymamalıdır. Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, dil ve kültüre tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması, dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğü ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmış değildir”⁷² denilmektedir. Uluslararası hukukta eşitlik ilkesi, benzer durumdakilere benzer, farklı durumdakilere farklı muameleyi gerektirir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, hak ve özgürlüklerin eşit düzeyde kullanımının her örnekte aynı muamele anlamına gelmediğini söylemiştir.⁷³ Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’nin 12. Protokolü’nün Açıklama Raporu’nda, “Ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkeleri birbirleriyle yakından ilintilidir. Örneğin eşitlik ilkesi eşit durumdakilere eşit muamele edilmesini ve farklı durumdakilere farklı muamele edilmesini şart koşmaktadır. Tarafsız ve mantıklı bir gerekçe olmaksızın böyle yapılmaması, ayrımcılığı artırır”⁷⁴ denilmektedir. Uluslararası hukuka göre, pozitif önlemler ayrımcılık değildir. ICERD’deki ayrımcılık tanımında bu durum açıkça belirtilmiştir. 1(4). madde, “sadece insan hakları ve temel özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmalarını sağlamak amacıyla, özel bir korumaya ihtiyaç duyan belli ırk veya etnik grupların veya bireylerin uygun gelişimini temin amacıyla yönelik özel önlemler, bu gibi önlemlerin sonuçta farklı ırk grupları için ayrı haklar sağlanmasına yol açmamaları ve önlemler amacına ulaştıktan sonra sürdürülmemeleri kaydıyla, ırk ayrımcılığı olarak görülmeyecektir,” demektedir. Irk Eşitliği Yönergesi de 5. maddesinde, “Eşit muamele

⁷¹ Aynı kaynakta.

⁷² 2007 İlerleme Raporu, s. 20.

⁷³ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 18. Genel Tavsiye, “Ayrımcılık Yapmama”, 10/11/1989, paragraf 1 ve 8. Tavsiyenin İngilizce metni için bkz:

[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument).

⁷⁴ Açıklayıcı Rapor’un İngilizce metni için bkz: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/177.htm>. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Thlimmenos - Yunanistan davasında (Başvuru no. 34369/97, 6 Nisan 2000) şu sonuca ulaşmıştır: “Mahkeme, şu ana kadar Sözleşme’yle güvence altına alınan hakların kullanımında ayrımcılığa ilişkin 14. maddeye dayanan hakkın Devletin, benzer durumlarda objektif ve mantıklı bir gerekçe göstermeksizin farklı muamele etmesi nedeniyle ihlal edildiğini düşünmektedir (bkz. yukarıda sözü geçen Inze kararı, s. 18–41). Ancak, Mahkeme 14. maddedeki ayrımcılık yasağının tek görünümünün bu olmadığını düşünmektedir. Sözleşmeyle güvence altına alınan hakların kullanımında ayrımcılığa ilişkin hak, devletin objektif ve mantıklı bir gerekçe göstermeksizin, durumu açıkça farklı olan kişilere farklı muamele yapmamasında da ihlal edilmiştir.” Mahkeme kararının İngilizce tam metni için bkz: <http://www.echr.coe.int/Eng/Press/2000/Apr/Thlimmenos%20jud%20epress.htm>

ilkesi, Üye Devletler tarafından uygulamada tam eşitliği sağlamak amacıyla, ırksal ya da etnik kökenle ilintili dezavantajların önlenmesi ya da ortadan kaldırılması hedefiyle kabul edilecek ya da sürdürülecek özel önlemleri engellememelidir,” demektedir. Romanların özel durumu, özel önlemler gerektirmektedir. Yakın tarihli bir kararında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “...geçmişlerinin bir sonucu olarak, Romanlar, özel korumaya ihtiyaç duyan, dezavantajlı ve savunmasız özel bir azınlık tipi haline gelmiştir”⁷⁵ saptamasını yapmıştır.

Tavsiyeler

Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR), Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR), Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye (CERD) konulan çekinceleri geri çekmelidir.

Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin (CERD), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’ne bireysel başvuru hakkı tanıyan 14. maddesine yönelik beyanda bulunmalıdır.

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ayrımcılığa ilişkin genel yasak oluşturan 12. Protokolü onaylamalıdır.

Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme’yi (FCNM) ve Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı’nı (ECRML) onaylamalıdır.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’na konulmuş çekinceleri geri çekmeli ve toplu şikâyet sistemi oluşturan Ek Protokol’ü onaylamalıdır.

Türkiye’de mevcut azınlıkların varlığını yansıtmak, tüm etnik, dini ve dilsel azınlıkları resmi olarak tanımak ve onlara Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgelerince güvence altına alınan destek ve korumayı sağlamak amacıyla resmi azınlık politikasında reform yapılmalıdır.

Türkiye, AB Müktesebatı’nın bir parçası olan ırk ve istihdam yönergelerinin etkin biçimde benimsenmesini sağlayacak kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı yasayı kabul etmelidir. Özellikle ırk ve etnik temellere dayalı ayrımcılığa karşı ayrıntılı koruma mekanizmaları sağlamalıdır. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu’nun 2 numaralı Genel Politika Tavsiyesi’ne uyumlu biçimde, idari bağımsızlığa ve etkili kaynaklara sahip bir icra kurumu kurmalıdır.

⁷⁵ D.H. ve diğerleri - Çek Cumhuriyeti davası. (Başvuru No. 57325/00). Bu önemli kararın İngilizce tam metnine ve davayla ilgili diğer belgelere ulaşmak için bkz: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2945>

Türk hukukunda doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın bulunmadığını güvence altına almak için tüm mevzuat kapsamlı bir şekilde yeniden incelenmeli, ayrımcılığa izin veren kanunlarda değişiklik yapılmalı ya da bu kanunlar tamamen yürürlükten kaldırılmalıdır. Ulusal mevzuat, Türkiye'nin uluslararası insan hakları yükümlülüklerine ve Avrupa standartlarına uygun hale getirilmelidir.

Türkiye geciktirmeden, yasa ve yönetmeliklerdeki Romanlara yönelik ayrımcı hükümleri yürürlükten kaldırmalıdır.

Siyasi Partiler Kanunu değiştirilerek azınlık haklarını savunan partilere yönelik sınırlamalar kaldırılmalı, siyasi partilerin faaliyetlerinde Türkçeden farklı dillerinin kullanımına yönelik yasağa son verilmelidir.

Tüm kamu yetkililerine, şirketlere ve bireylere, istihdam, eğitim-öğretim, barınma, sağlık hizmetleri, sosyal koruma, kamusal alan ve hizmetler dâhil olmak üzere tüm alanlarda ayrımcılık yasağı getirilmelidir.

Eğitim, istihdam, barınma, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve benzeri alanlarda Romanlara yönelik ayrımcılığa ilişkin davalarda etkin tazminat elde edilmesi sağlanmalıdır. İş Kanunu'nun 5. maddesinde belirtilen, işe alımda ayrımcılığa ilişkin tazminattaki sınırlamalar kaldırılmalıdır.

Tüm suçlarda, ırkçı saik, ağırlaştırıcı sebep sayılmalıdır.

Romanlar dâhil olmak üzere, tüm savunmasız grupların üyelerine, ücretsiz hukuki yardım sağlanmalıdır.

Türkiye ombudsman kanununu yürürlüğe koyarak insan hakları korumasına kurumsal çerçeve sağlamalı, bireylere Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan başvuru hakkı tanınmalıdır.

İrkçılık, ırk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı ve diğer hoşgörüsüzlük biçimleriyle savaşmak için bir ulusal eylem planı geliştirilmeli ve bu alanda kapsamlı çabalara girişilmelidir.

Türkiye'deki Romanların insan haklarına ilişkin geniş çaplı bir hükümet programı geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Topluma dâhil etme sürecinin bir parçası olarak, Romanlarla Roman olmayanların durumlarını eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmetler ve adalete erişim gibi alanlarda karşılaştıran istatistiki veri eksikliği giderilmelidir.

İstanbul'un Kadıköy ilçesine bağlı Küçükbakkalköy'de belediye ekiplerince evsiz bırakılmış Romanlar...
Fotoğraf: Oliver Pahnecke, 27 Eylül 2006.

